

ГРОБЉЕ

Величина православне црквене општине у Загребу имала је за последицу и покретање питања сахрањивања њихових покојника. Православци су се обратили градском Магистрату, образлажући препреке да се православни покојници сахрањују на католичким гробљима. Магистрат је подржао ову молбу, па је одлучено да им се дозволи куповина земљишта за сахрањивање. Године 1785. православна црквена општина је од протонатора Балтазара Бушића купила пола јутра њиве са припадајућим брежуљком, „што се са истока граничи потоком Јеленовшћаком”, на којој су сахрањени први православни хришћани у Загребу. У тапији изданој 3. фебруара 1786. каже се да су „29. јунија 1785. купили Јован Штова, Андрија Рајковић и Ђирил Милошевић у име осталих становника Грчкога несједињенога обреда, њиву са припадајућим брдашцем и то за 200 форинти, што ће се употребити за гробље”.¹ Земљиште је осветио лепавински јеромонах Герасим Марковић. То гробље налазило се нешто ниже од католичке капеле св. Рока, близу Иличког трга и звало се „Иличко гробље”. У њему се сахрањивало све до 1887. године, до оснивања гробља на Мирогоју. Према сведочењу пароха архимандрита Амвросија Павловића, последња сахрана на старом гробљу обављена је 29. августа 1877. године.²

Након изградње гробља на Мирогоју 1876, прва православна сахрана на њему обављена је 2. марта 1877.³ Због регулационих разлога, многи покојници су са старог Иличког гробља пренети на Мирогој. Међу њима пренети су и посмртни остаци великог добротвора Православне црквене општине загребачке Нестора Боројевића, коме је супруга Јелена Берендеи у аркади подигла раскошну гробницу. Била је то последица одлуке града да реши питање мањих загребачких гробаља. Одлучан корак учињен је 1873. године, када је загребачка општина откупила посед Мирогој који је припадао др Људевиту Гају заједно са његовом вилом, да би цео комплекс претворила у средишње загребачко гробље.⁴ Први је на њему сахрањен учитељ гимнастике Мирослав Сингер 1876. године. Колико је загребачка општина желела да трајно реши питање гробља сведочи Статут гробља, који је до детаља предвиђао његов рад. Њега је прописао 13. маја 1878. градски начелник Станко Андријевић, а исте године потврдила га је Краљевска хрватско-славонско-далматинска влада.⁵ Он је одредио да верници свих вероисповести уживају једнака права и имају једнаке дужности. Власник гробља била је Опћина слободног краљевског града Загреба а некретнина, покретни иметак и готовина сачињавају закладу гробља, којом она располаже и

управља. Овој заклади припадају сви приходи од гробља и од њих се намирују трошкови за управу и уређење гробља, док је новчани вишак намењен за „пољепшавање” и „увеличење гробља”. Према положајном нацрту „Опћег скупног гробља града Загреба”, оно је подељено у 4 дела: католички, православни, протестантски и жидовски.⁶ За пројектовање гробља на Мирогоју био је ангажован бечки архитекта Херман Боле, који је у Загребу радио као сарадник архитекте Шмита, градитеља палате Југославенске академије знаности и умјетности а касније и руководиоца рестаураторских радова на катедрали и цркви св. Марка, оштећеним у потресу. Боле се стално настанио у Загребу, где је и умро. Град је обогатио многим репрезентативним грађевинама, међу којима се истичу аркаде и црква на Мирогоју. Њихова изградња започела је 1879. и трајала је у етапама до 1917. Велика црква посвећена Христу Краљу, која заузима средишње место аркаде и гробља, завршена је по Болевим нацртима након његове смрти 1927. године. Аркаде и црква представљају успешно изведено дело, без обзира на еклектички карактер свих грађевина на челу са црквом, коју је Боле замислио у стилу итали-

УЛАЗ У ГРОБЉЕ МИРОГОЈ

ГРОБНИЦА ВЕЛИКИХ ДОБРОТВОРА
НЕСТОРА И ЈЕЛЕНЕ БОРОЈЕВИЋ

јанских ренесансних грађевина.⁷ Он је у Загреб донео идеје које су у бечкој архитектури увелико утицале на коначно обликовање Беча, посебно на грађевине на Рингу. Његов пројект Мирогоја био је замишљен као наглашено монументалан. Такав приступ имао је за последицу да је изградња била етапна и доста спора. Приликом обележавања педесетогодишњице Илирског препорода изграђен је први павиљон, на десној страни од главног улаза, у који су пренесени посмртни остаци родоначелника Илирског покрета. Било је само питање времена када ће православни житељи Загреба одлучити да за своје мртве подигну одвојену капелу. Она је подигнута према Болевим нацртима 1891. године,

као породична гробница Николе Кукуља и његове жене Јудите плем. од Лимобрана. Капела је, попут прве православне богомоље у старом Загребу, посвећена св. апостолима Петру и Павлу.

Мирогојске аркаде, црква и остали објекти представљају добар спој урбанистичких и архитектонских решења која припадају епохи европског историзма. Успешном решењу допринела је и чињеница да је цео комплекс изведен према замисли једног, а не више градитеља. Неоренесансне монументалне аркаде краси складан ритам купола, које се уклапају у ширину коју пружа пејзаж. Пројекат Мирогоја успео је у првом реду као урбанистички захват, у односу на град који се простире у подножју овог брега. Аналитичари Болеовог рада на Мирогоју истакли су да је он овде ост-

КАПЕЛА Св. АПОСТОЛА ПЕТРА И
ПАВЛА НА МИРОГОЈУ

варио „велико прочишћење свог исказа и у расту саме архитектуре досегнуо посве нову аутохтону вриједност”.⁸ Тиме је „у Загребу створио прави архитектонски споменик, који се наметнуо као урбанистички знак растућем граду и постао нови биљег у позадини торња св. Марка на Горњем граду и катедрале на Каптолу. Он је успео да између ове две реперне тачке Загреба, руком осетљивог ствараоца угради и трећи, гробље на Мирогоју”.⁹

У Календару „Србобран” за годину 1914. објављен је први потпунији списак сахрањених Срба под насловом: „Покојници православне вере на Мирогоју код Загреба”.¹⁰ Аутор је покојнике сврстао по занимањима за живота. Он открива тачан пресек свих друштвених слојева у којима су Срби били присутни.

ГРОБНИЦА ГЕНЕРАЛА
ПЕТРА ПРЕРАДОВИЋА

Надгробни споменик загребачких пароха архимандрита Амвросија Павловића и протојереја Јована Николића

Надгробни споменик Стевана Врабчевића

Сличан списак објављен је и у календару „Драгомиље“, Загребачке добротворне задруге „Српкиња“ за год. 1929. (стр. 139–143). И овај списак је сачињен по занимањима умрлих, као наставак списка од јула 1913. године. А садржи укупно 244 имена покојника. По списку из „Србобрана“, на Мирогоју почивају чиновници: Јован барон Живковић Фрушкогорски (1826–1902), др Ливије Радивојевић (1821–1905), Бранко Јовановић (1834–1898), септемвири: др Ливије Радивојевић (1821–1905), Бранко Јовановић (1828–1896), Марко Тајчевић Балкански (1822–1867), Давид Миланковић (1833–1912), Стеван Поповић (1842–1912) и Урош Чучковић (1840–1913); одјелни предстојници: Мојсеј Балтић (1804–1879) и Јован Јурковић (1811–1892); већници банског стола: Јован Богданов (1842–1894), Антоније Тајчевић Балкански (1852–1908), Андрија Матић (1852–1909), Петар Жуњић (+1912); судије: Василије Иванов Николић (+1827), Стеван Ђорђевић (1827–1890) и др Јован Величковић (1855–1907); велики жупани: Огњеслав Утјешеновић Острожински (1817–1890), Лазар Давидовић (1862–1890), др Јован Ђирић (1845–1892), др Никола пл. Јурковић (1846–1907), Тоша Георгијевић (1849–1910) и Петар пл. Јурковић (1898(6)–1903); поджупани: Андрија пл. Марковић Прогарски (1819–1900); управитељи помоћних звања: Теодор Попов (+1892) и Стеван Вукосављевић (1824–1896); тајник земалске владе: Платон Михајловић (1850–1912), пристави: Михајло Манојловић (1858–1893) и Љубомир Чучковић (+1910).

Од војних часника на Мирогоју су сахрањени генерал мајор Григорије пл. Марицки Сремославски (1818–1910), генерали: Петар Прерадовић (1818–1872), Емил Трумић (1841–1911) и Прокопије Борота (1841–1913); генерал-интендант: Сава Уљмански (1839–1894) и Јован Пета (1837–1887); пуковници: Гаврило Милетић (+1822), Јосиф Мраовић (+1815), Стеван Кукуљ (1821–1886), Марко Трбуховић (1815–1900), Никола пл. Милекић Домобрански (1802–1886), Миле пл. Дракулић Мрчњиградски (1825–1905), Сима пл. Богдановић Синиша (1833–1909), Аврам Лончаревић (1828–1886), Арон Љубинковић (+1886), Никола пл. Рогулић (1841–1902), и Кузман Будимировић (1839–1912); потпуковници: Јосиф Ђурић (1800–1872), Мојсеј пл. Живановић (1803–1883), Андрија Иванковић (1814–1905), Симеон Вишњић (1815–1822) и Адам Медаковић (1842–1900); мајори: Данило Ђурић (1798–1885), Петар пл. Матић Драводолеки (1820–1902), Адам Крагуљац (+1883), Павле Вујичић (+1884), Рафајло пл. Вучелић (1823–1881), Павле Ковачевић (1820–1900), Мојсило Вукмановић (1821–1900), Аксентије Теодоровић (1782–1873), Марко Трбухо-

вић (1820–1902), Василије Грубић (1827–1901), Петар пл. Петричић (+1906), Рафаило Кернић (+1910), Васа Шијан (1832–1897), Петар Цвитковић (1839–1912), Илија Мразовић (1848–1901), Никола Јанковић (1848–1907), Александар Мазут (1856–1901) и Михајило Зубовић (+1912); надинтенданти: Јован пл. Шупљикац Витез (1804–1868) и Мане Дивјак (1850–1904); капетани: Андрија Живковић 1802–1864), Нестор Боројевић (1820–1875), Јанко Милић (1819–1881), Михајило Стојисављевић (1823–1866), Михајило Иванчевић (1825–1892), Василије Грубић (1827–1909), Милош Комадина (1832–1883), Ђирил Цревар (1833–1907), Теодор Боца (1839–1888), Светозар Стојшић (1850–1904), Димитрије Николић (+1892), и Живко Угринов (+1909); поручници: Лука Кезан (1842–1880), Симеон Рогуља (1842–1903), Иван Мазут (1852–1890), Емил Ковачевић (1870–1902), Ђура Хајдуковић (+1912) и Јосиф Мрвош (+1912); потпоручник: Александар Милетић (+1844).

Од свештених лица на Мирогоју леже поп Ђуро Поповић Црногорац (1822–1870), каменски парох Милан Бркановић (1851–1909), Петар Мандић (1884–1907) и Радивој Вранић (1873–1912).

На Мирогоју су сахрањени адвокати Стеван Врапчевић (1807–1880), Урош Гавриловић (182–1885), Никола Крестић (1823–1887), Коста Радосављевић (1829–1919), Тома Теодоровић из Новог Сада (+1891), др Ђура Грубер (+1911) и јавни бележници Риста Михајловић из Вуковара (+1894) и Фрања Арнолд (1847–1911).

Ту су и школски надзорници Мита Нешковић (1846–1907) и Милан Манојловић (+1913), као и професори Ђорђе Глибоњски (1840–1913), Јован Јованић (1848–1911), Александар Машић (1852–1902), Стеван Ђурчић (1875–1909), Милан Иванчевић (1869–1913) и кандидат Светозар Огњеновић (1880–1910).

Књижевници и новинари др Данило Медаковић (1819–1881), Наум Малин (1816–1893), Милош Зец (1843–1896), Паја Јовановић (1849–1897) и др Стјепан пл. Милетић (1868–1908).

Уметници и сликари Цвија Петар Крагуљац (1808–1884), Никола Машић (1852–1902) и глумци Душан Степић (1854–1888), Бранко Рашић (1861–1902) и Миша К. Димитријевић (1856–1909).

Од поседника, на Мирогоју леже Никола Николић Подрињски (1821–1892), Евгеније Арешић (1847–1886), Васа Мишић из Окучана (1858–1895) и Никица Риђички пл. од Скрибешћа (1854–1891).

Ту су и трговци Анастас Теодоровић (1743–1816), Арсеније Савић (1806–1873), Георгије Гавела (1812–1880), Ђорђе Авировић

ГРОБНИЦА ДР ДАНИЛА МЕДАКОВИЋА И ЊЕГОВЕ СУПРУГЕ МАРИЈЕ РОЖЕНЕ КАМБЕР

СПОМЕН ПЛОЧА
БРАНКА ЈОВАНОВИЋА

(1814–1890), Никола Котур (1815–1861), Васа Диздар (1822–1879), Никола Бошњак (1841–1887), Ђура Поповић (1844–1884), Петар Станић из Шида (+1880), Божа Гутеша (1852–1891), Јован Живковић (1830–1891), Васа Пелеш (1838–1884), Илија Ковачевић (1842–1885), Петар Бастајић (1848–1903), Теодор пл. Ожеговић (1843–1904), Шандор Омчикус (1854–1911), Анастас Поповић (+1872), Јован Весић (1859–1885), Ђура Бах (1872–1909), Александар Солар (1851–1909), Михајло Петковић (1865–1900), Данило Рашета (1872–1908), Милан Белица (+1898), Петар Николић (+1907), Милош Иванчевић (+1911) и трговачки помоћници Урош Југовић (1876–1903), Љубомир Љубишић (+1883), Младен Дамјановић из Вршца (1878–1905), Стеван Миличевић (1880–1900), Душан Продановић (1887–1905) и Бранко Славнић (+1909).

Од занатлија ту су Симо Рокнић (1834–1894), Стеван Русован (1801–1892), Сава Радужиковић (1868–1906) и Филип Опалић (1864–1909), а од ратара Јова Ђук (1830–1900).

На Мирогоју почивају и бројни српски ђаци, међу њима правници, медицинари, техничари, богослови, гимназисти и реалци.

У попису су посебно наведене српкиње које заслужују да буду споменуте: Ана Поповићка Даничићка (1803–1873), мати неумрлог Ђуре Даничића Софија Шевићка, родом Малинова (1821–1892), мати бачког епископа Митрофана Шевића, Јелена витескиња Радићка, родом Јагодићева од Крњаче, супруга генерала Гаврила Родића, Марија Медаковићка, родом Камберова из Новог Сада (1823–1888), супруга др Данила Медаковића а мати одличног српског родољуба загребачког одвјетника др Богдана Медаковића, Анастасија Гавела, родом Радановићева (1821–1896), супруга трговца Георгија Гавеле а мати честитим загребачким грађанима Николи и Ђури Гавели, Јелена Коларовићка, родом Младеновићева (1822–1904), супруга некадашњег новосадског лечника Др-а Коларовића и помајка умировљеном предстојнику правосуђа код кр. Земалске владе у Загребу Славку пл. Араницком, Јулијана Радивојевићка, родом Пасковићева из Новог Сада (1832–1878), супруга септемвира Ливија Радивојевића, Персида Теодоровићка (+1894), супруга судије Александра Теодоровића а мати одличног загребачког одвјетника Др-а Паје Теодоровића, Јелена Јовановићка, родом Новићева из Новог Сада (1841–1906), супруга септемвира Бранка Јовановића, Меланија пл. Богдановићка, родом Мусулинова (1843–1906), супруга пуковника Симе пл. Богдановића Синише, Јулијана Михајловићка, родом пл. Рогулићева из Вуковара (+1902), супруга јавног

бележника Ристе Михајловића а мати госпође Катице Др-а Богдана Медаковића, Катарина Шумановићка, родом Лађевићева (+1894), супруга уваженог загребачког одветника и бившег подбана Др-а Светислава Шумановића, и учитељице Нела Грба (1859–1912), сестра генерала Рада Грбе, Софија Пајинковић (1860–1912), и Марија Марковић из Дарувара (1870–1908).

На православном делу Мирогоја почивала је и Александра Мажуранићка, родом Гркиња Деметрова (1815–1885), ћерка великог хрватског књижевника Др-а Димитрија Деметра и супруга хрватског песника Ивана Мажуранића.

Ова импозантна галерија православних житеља Загреба допуњавана је и у новије доба. Примера ради ту су и књижевник Петар Петровић Пециа (1877–1955), Анатон Драго Перовић (1888–1968), ендокринолог Вук Врховац (1903–1952), Никола Машић сликар (1852–1902), Мила Димитријевић глумица (1877–1972), Иво Рајић-Лоњски, глумац и редитељ. Све су то личности које употпуњавају незакључени летопис православних житеља Загреба који су доприносили његовом развоју. Њихово разврставање по професијама речито осветљава у којој су мери загребачки Срби били успешно интегрисани у загребачко друштво и где су били на грађанској лествици у односу на своје хрватске суграђане.

Надгробни споменик
Марка Талчевића

- 1 Витковић: *Српска православна црквена општина, парохија и школа у Загребу*, 11.
- 2 Исто.
- 3 Јован Николић: Српска православна црквена општина и парохије у Загребу, у књизи: Ivan Trčak, *Mirogoj*, Zagreb 1987, 109.
- 4 Ivan Kamruš: Nova Ves, Remete, Ksaver, Mirogoj, u knjizi: Ivan Trčak, *Mirogoj*, Zagreb 1987, 37.
- 5 Исто 38.
- 6 Исто.
- 7 Томислав Премрл: Културно-повијесна прошлост Мирогоја, у књизи: Ivan Trčak, *Mirogoj*, 48.
- 8 Т. Премрл, н.д. 56.
- 9 Исто.
- 10 „Србобран“ за 1914. год., 125–128.

ТРГОВЦИ, ЗАНАТЛИЈЕ И
ЊИХОВЕ КУЋЕ

Као трговци и занатлије у Загребу се истовремено јављају и Срби и Грци. Била је то посебна врста источњачких трговаца, окретних, вредних, штедљивих, који су се брзо приљубили уз већ постојећи слој Загрепчана, савлађујући при том све могуће отпоре староседелаца. Никаква настојања старих цехова у Загребу нису била у стању да их задрже. Били су то искусни трговци и занатлије, формиран према обичајима и навикама источњачких тржишта, која су била отворенија него она у западној Европи. О томе сведоче многи прекаљени левантински трговци, који су трговали чак у Венецији и Ђенови. Тек је цар Карло VI проглашењем Трста за слободну луку 1716. и отварањем слободне пловидбе на Јадрану, успео да придобије те левантинске трговце за своју државу.¹ У Бечу је ради успешније трговине истока и запада основана Источна компанија. У распрострањању балканских трговаца, Загреб је представљао средиште које је дуго задржало своју средњовековну, конзервативну, цеховску организацију. Тек су реформе цара Јосифа II успеле да отворе капије тог ушанченог конзервативизма. За развој трговине и занатства Загреба треба проучити и улогу Српско-Грчко-Цинцарске као и Јеврејске заједнице, која се такође афирмисала током претварања Загреба у политичко и духовно средиште Хрватске. Уништење православног и јеврејског културног слоја геноцидом 1941. године у НДХ, темељно је изменило социјалну структуру Загреба. Нови прилив Хрвата из Херцеговине, Далмације и Лике изменио је лик града, заувек је нестао његов стари, мултиетнички шарм.

Патентом цара и краља Фрање Јосифа од 7. августа 1850. године Загреб је добио нови Општински ред од 132. параграфа. Њиме је било прописано да се до сада одељене вароши, са различитом јурисдикцијом, здружују у један краљевски град Загреб, на чијем ће челу стајати градски начелник, кога бирају градски заступници на три године. Изабраног начелника потврђује круна, а овај пред градским одборницима полаже заклетву у руке бана.² Стари цехови, са дугом традицијом и пореклом из 14. века, када су прве братовштине осниване по етничкој или струковној припадности укинута су 1872. године.³ У то време на подручју Загреба евидентирано их је 28.⁴ Нема података да су се и Срби и Грчко-Цинцари удружили у неке своје посебне цехове. Такво стање у Загребу није било изузетак, српске и грчко-цинцарске занатлије рашириле су се по свим већим градовима Аустрије, увећавајући тај тако недостајући трећи сталеж у тадашњем друштву. Тако су на разним странама Двојне монархије стваране микроурбане

целине, које су тим градовима давале скоро униформни карактер. Петар В. Крстић закључује да је у том периоду дошло до конституисања грађанског друштва и капиталистичке економије, а индустријском револуцијом започела је и темељна промена економске и социјалне структуре земље.⁵

Почетак насељавања и деловања трговаца српске и грчко-цинцарске православне вероисповести у Загребу, у каптолском делу града и у Горњем граду, Гричу, није забележен. Они су могли да се настане само у трећем делу Загреба, тзв. Хармици. У том

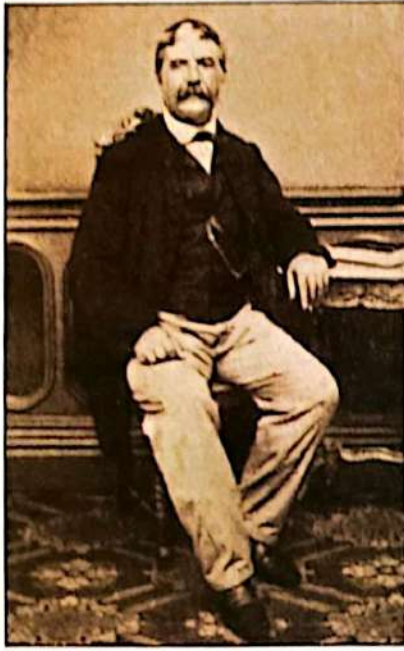
КУЋА ТРГОВЦА ДЕМЕТРОВИЋА

„предградију” становао је и Доситеј Обрадовић од јесени 1760. до марта 1761. године.⁶ У горњоградском подграђу Срби се постепено шире у Дугој улици. Године 1806. грађани Греча се туже на „грчке трговце” (graeci questores), јер они кваре посао.⁷ Реч је о мењачима новца, тзв. сарафима, који су на територију Аустрије стизали из Турске са готовим капиталом и брзо улазили у грађанске кругове, заједно са онима који су се укључили у трговину са истоком. У списку домова „православног греко-неунијатског вјероисповједанија, общества загребачког који садржи 59 броје-

СТАРО ХРВАТСКО КАЗАЛИШТЕ

Ђуро Гавела, трговац

Теодор Малин,
САВЕТНИК КРАЉЕВСКЕ ВЛАДЕ

ва, истиче се да их је највише трговаца, 1 доктор, 10 обртника и разних удовица.⁸ У сачуваној архиви од 1831. године помињу се трговци Анастас Поповић и Јован Малин као црквени тутори. Године 1837. помиње се као црквени тутор трговац Јован Штова. Уз Анастаса Поповића, тутори су од 1838. до 1840. године Симеон Радуловић и Арсо Савић, а у годинама 1841–1844. ту дужност врше Петар Арсенић и Василије Мраовић. Трговац Ђуро Поповић је један од оснивача првог Глазбеног друштва у Загребу.⁹

Најзначајнију улогу међу Србима трговцима у јавном животу Хрватске имао је Анастас Поповић. Велики одјек имао је његов говор изговорен народним језиком на скупштини акционара прве хрватске штедионице 14. фебруара 1848, у којем је „не само вештину у вођењу послова него и приређено себи знање народнога језика показао”.¹⁰ Њему је припала част да је у њу увео народни говор као пословни, укидајући тако немачки, који је до тада био службени језик.

Ту је и Христовор Стасковић, трговац и кућевласник. Свој углед потврдио је својим поклоном граду, саградио је прву сталну позоришну зграду у Горњем граду, као и учешћем у раду позоришта у Загребу. У Хармици је поседовао велику кућу, у коју је преселио и своју трговину.¹¹ Углед који је уживао донео му је признање црквене општине, која га је изабрала за свог председника. Ову дужност вршио је од 1847. до 1850. године. Својом руком је писао скупштинске записнике у које је уносио и своје говоре.¹²

У „Памјатнику” који је саставио Дионисије Исаковић помињу се као црквени тутори господар Георгије Јанковић и Јован Николић, за које се наводи да су по занимању месни трговци „и грађани”.¹³ Занатлије ће се појавити тек осамдесетих година XIX века. Велики углед имали су и чланови грчке породице Малин, чији су се потомци домогли виших чиновничких звања, као и чланови породице Гавела.

Приликом куповине земљишта и цркве св. Маргарете 1795. године, тутори се помињу као трговци и житељи. Њихов списак направљен је и приликом полагања камена темељца за нови храм св. Преображења 1865. године. Ту су имена грађана који су се већ уздигли у друштвеном поретку Загреба. На документу који је узидан у темеље новог храма као председник одбора потписао се Анастас Поповић, заступник града, добитник златног крета за заслуге и председник трговачке обртне коморе.¹⁴ Када је 1869. на основу решења по Рескрипту одлучено да се у загребачкој општини образује скупштина и одбор, на ту дужност изабран је Анастас Поповић. Како се он због старости захвално на избору,

на његово место изабран је трговац Петар Арешић, а за подпредседника Наум Малин.¹⁵

Важан извор за познавање удела загребачких трговаца у животу православне црквене општине пружају спискови њених добротвора, а посебно тестаменти у којима они остављају имовину својој црквеној општини. Тако у тестаменту од 6. августа 1789. године Андрија Рајковић, пургер и трговац слободне вароши загребачке одређује: „Хоћу да се тело моје мртво полагаг закона мојега новадно, и столишу мојему сподобно покопа, и остављам на повекшавање овдашње цркве наше загребачке св. Петра једно

Тржница на Јелачићевоу тргу
с кућом Поповић, око 1900.

MESEČARINICA
ЈОЦЕ КНЕЖЕВИЋА
 у Загребу

ЗА ЧУДО
 РЕГУЛАТОР ЗА КОСУ

ПРИРОДНИК Загреб у земљи судбинама

СВАНА СРПСКА КУЋА БЕЗ РАЗЛИКЕ
 ТРЕЋА ДА ЈЕКА КАРТУ РАСПРОСТРАВЕЊА

ПРАВОСЛАВНИ СРБИ
 У ХРВАТској И СЛАВонији

КАРТУ ЈЕ СASTAVИО У БОЈИНА ДР. ВЛАД РУБИЋИЋ И КОСТАВ
 СЕРГИЈЕ КОС (д. А.) У ЗАГРЕБУ — КАРТА ЈЕКА ДВАЈЕ
 КОПИЈА: НА БОЉИЈЕ КОПИЈУ ПР. К 2. И НА ТАКОЈЕ КОПИЈУ ПР. К 1.
 Платује се од утрале

СРПСКОГ КОЛА У ЗАГРЕБУ

МЈЕЊАЧНИЦА И КОМИСИОНА РАДЊА
 Милош Павловић и Душан Веселиновић
 Петровска улица 6 ЗАГРЕБ Телефон бр. 15-06

Главна продаја сребрних
Државне Класне Лутрије

Купце и продаје све врсте страних новца, као:
 доларе, франке, марк, енглески фунте, америчка
 долари (саберта бонони), канадски долари и тако
 даље. Продаје сребрне Државне Класне Лутрије.

Све бурзовне налоге врши брзо и
 муњавито

Petar Nikolić

Илица, број 7. I. kat. **Zagreb.** Илица, број 7. I. kat.

Najveće tvorničko skladište slika, okvira, ogledala, svake vrsti ura za zid i žep, šivaćih strojeva, kina-srebra, stolica iz svinutog drva, željeznog i drvenog pokućstva i t. d.

Preporučuje svake vrsti i veličine uljenom bojom tiskanih slika, a naročito vlastitom nakladom pomoćane narodne i historijske slike kao:

Herecegovačko roblje. Tomislav prvi kralj hrvatski.
 Bosanski hjeunceni. Hrvatski sabor 1848.
 Ranjeni Crnogorac. Krunisanje kralja Zvonimira.
 Djeda i unuk. Pjesnika Gundulića i Preradovića.
 Prelaz kod Broda 1878 Dr. Ante Starčevića.
 Zrinjskog i Frankopana. Kačića to najnoviju sliku
 Igra sa handžari od Pajo Jovanovića.

Najveću i najnoviju fotografiju grada Zagreba i fotografiju Mihovila Pavlinovića.

Potreti se izradjuju najvjernije po fotografijah u svakoj veličini.

Ciene su najumjerenije, a plaćanja se olakkočuju u mjesečnih obrocih.

— Ciencel se šalju na nahtjev badava i franco. —

jezero forinti".¹⁶ Сведоци при састављању ове опоруке били су Јован Штова, Ђирил Милошевић и Никола Јанковић. Као дародавац помиње се 26. маја 1796. загребачки пургер и трговац Георгије Димо, који је платио 70 форинти за парусије.¹⁷ Петар Петровић, становник и трговац у Загребу, оставио је тестаментом од 23. новембра 1804. 500 форинти рајнских са наменом: „По мојој смрти, да се тело моје у опћинском гробљу закона нашега с подобнеми трошки закопа; за душу тако моју, да се из субстанције доле постављене на цркву нашега закона грчкога овде у слоб. и краљ. варошу загребачком имаху да”.¹⁸ Петровић је имао трговачке везе са Фијумом, а трговао је дуваном и воском.¹⁹ На

свом тестаменту писаном лирицицом потписано се 28. априла 1805. грчки трговац Константин Михаиљ. У тачки 26 опоруке каже: „Остављам да се има на Кантол поставити форинти три стотине, од којих интерес да се дају пароху овдашње парохијалне греко-неунијатске цркве, за вјечити спомен моје душе.²⁰ Куратори оставине, па и тога летата, јесу трговци и грађани загребачки Прокопије Рајковић и Петар Мраовић, који имају намеру да тај новац, у црквени дом, који су парохијани прије неколико година за удржавање пароха подигли, уложе, па би се тада тај летат по црквеним туторима управљао”.²¹ Грађанин и трговац Анастас Тодоровић, сачинио је 29. децембра 1816. своју опоруку у којој одређује: „Од мојег иметка остављам овдашњој парох. Цркви светога Преображенца Господња 500 форинти. На овдашњу греческу и сербску фондацију школе 50 форинти. На овдашњи фонд шпиталски 50 форинти. На сироте да се подели 25 форинти”.²² Трговац Димитрије Маргетић оставио је 20. јуна 1821. православној цркви у Загребу 200 форинти.²³

Извор за упознавање Срба трговаца и занатлија представљају и огласи у часописима и новинама, у којима они нуде своје производе. Овде су наведени само изабрани примери:

У „Србобрану” за 1897. године оглашава се трговац г. Поповић који држи трговину сјемења, рекламира складниште свију врсти четака, чешаља и кичица, творница уљаних боја, трговина боја и градива и велико складниште лака. Радња му се налазила на Јелачићевом тргу број 6. Д. Ценић у Гундулићевој улици бр. 17. препоручује своју најбоље уређену трговину мирођија, прекоморске робе, укусна вина, пива и жита, уз обавезу тачне и солидне послуге. У кројачком салону М. Бастијаћа на Јелачићевом тргу, „примају се наруџбе на сваковретна господска одјела, која се врло укусно и по најновијим журналним израђују. На залихи је свагда велики избор енглеске и француске сукнене робе. Израђују се и свештеничке хаљине. Цијене сталне и умјерене.” „Месарница Јоце Кнежевића у Прерадовићевој улици, у српској кући продаје сваки дан прије и послѣје подне, увјек свјежа говеђа и телећа меса. Цијена је веома умјерена, мера врло добра и послуга најсолиднија.” Рекламира се и кројачки модни салон Петра Цветка, бившег пословође твртке М. Бастијаћа у Дугој улици број 10. Његова фирма нуди „велики избор финих енглеских, француских и бриских тканина и израду најфинијег одјела по најновијој моди. Цијена умјерена. Упозорујем да од свих Бастијаћевих муштерија које сам послуживао, потпуну мјеру имам.”

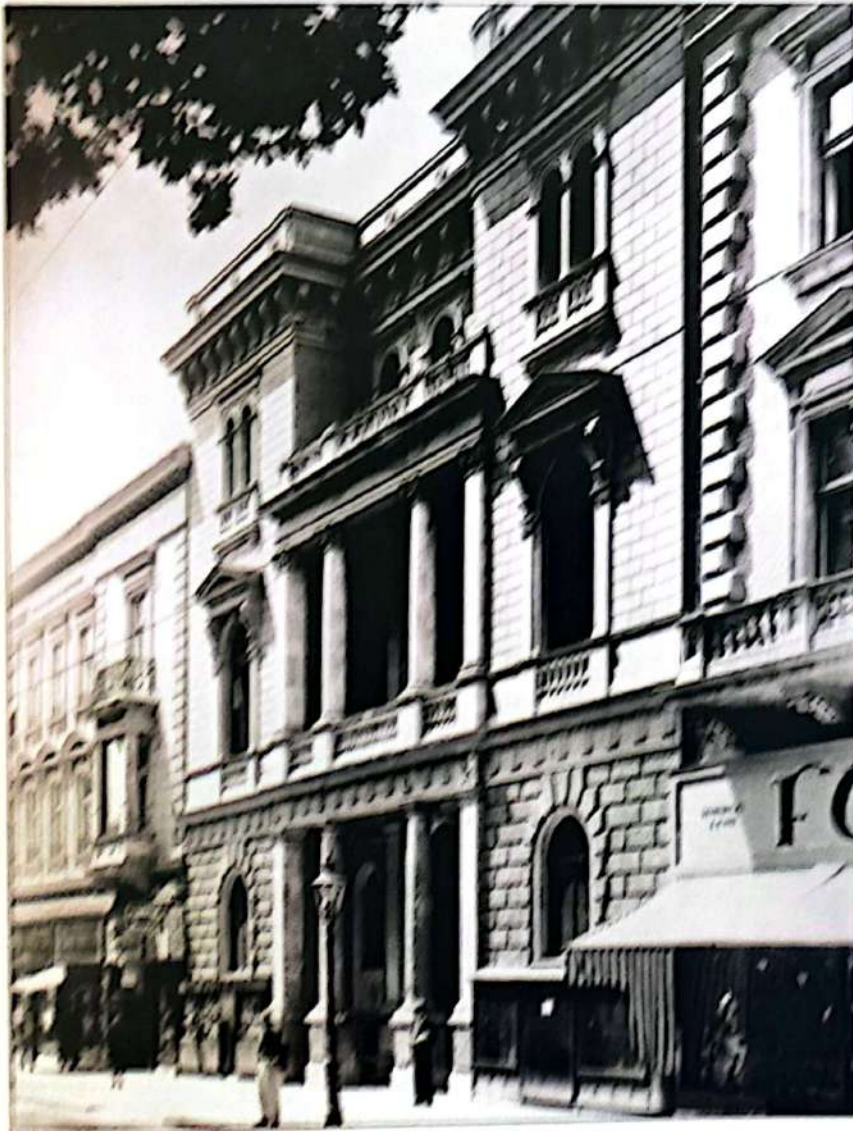
ИСТОЧНА СТРАНА ТРГА
ФРАЊЕ ЈОСИФА II

У Календару „Српско коло” за преступну годину 1920, Загреб 1919, објављују своје рекламе фирме које су већ стекле име и углед. Оглашава се трговина колонијалне и шпецерајске робе Илије Гутеше у Влашкој улици 91. „Набављајте покућство код солидне тврдке С.Д. Опачић”, у Јуришићевој улици број 3. Нуди се и фирма „М. Дробац и друг” својом понудом колонијалне, шпецерајске робе на велико и мало. Исти часопис за год. 1921. оглашава мењачницу и комисиону радњу Милоша Павковића и Душана Веселиновића у Петрињској улици бр. 6.

„Српско коло” за 1922. рекламира мењачницу Косте Арсенића у Николићевој улици бр. 3. У броју за 1923. годину рекламира се прва и најмодернија бријачка и власуљарска дворана Душана Жестића у Боговићевој улици бр. 9. Пријатељима се препоручује новоотворена трговачка кућа Светозара Богданова у Франкопанској бр. 4, која нуди све врсте мануфактурне робе на мало и велико. Варошка пивница – Excelsior, са ложама – Плава дворана у Гајевој улици бр. 9. представља се као „стара, реномирана рестаурација, која има најбољу кухињу у Загребу, под изврсним водством госпођа Ћук и Милутиновић и најбоље врсте вина из околице Дарувара, Загреба, из Далмације, Загорја, Срема и Херцеговине. То је састајалиште најотменијег загребачког и

нашкол света. Милан Милутиновић и М. Ђук, реставратори". У броју од 16. октобра 1923. „Српско коло“ објављује оглашава окупационе штетофора и мануфактурне робе на велико „Ватић и Вурдема“ Загреб, Јуришићева улица бр. 1. Нули се отоларока радилоница за гралњу и пожућство Обрала Вејковића у Иллини бр. 12 у докришту. „Препоруча се за ивралду у ту струку иконоаућних свих отолароких послова". Ту је и реклама рестораније „Коло" („Vie-a-vie Kola-ibka), која нули „дизерна јела и прикраса родна вина. Састајалиште елитне публике. Преко зиме свакодневни концерти, а лети импозитна балета, највећа у Загребу. Власница Марија Ђук, бивша власница „Варелне пивнице" и „Експедиција".

Наведени примери не дају ни приближно јасну слику о снази и уделу Срба и Грцо-Цинцара који су се бавили трговинском и индуст-

КУЋА МЕДАКОВИЋА

ЧЛАНОВИ ПОРОДИЦА
АРАНИЦКИ И МЕДАКОВИЋ НА
ПАРТИЈИ ТЕНИСА, ПРЕД
ПРВИ СВЕТСКИ РАТ

ством у привредном развоју Загреба. Највише података о томе пружају сведочанства о њиховом учешћу у животу православне црквене општине. Стога ова тема заслужује посебно проучавање.

У урбанизацији и претварању Загреба у главни град Хрватске српски живаљ је одиграо важну улогу. Постоји неколико кућа у њему које су подигли или су у њима становали значајни Срби. Међу првима је Христофор Станковић (1793–1867), угледни загребачки трговац и поседник, који је купио на данашњем Тргу бана Јелачића број 1 једносратницу, којој је касније дозидео други а седамдесетих година XIX века и трећи спрат. То је била грађанска кућа са стилским одликама ревидираног класицизма. Пројектовао је 1818. године Бартол Фелбингер, градитељ чије су зграде обележиле прво раздобље тада модерне градске архитектуре, која је Загребу дала изглед средњоевропског града. За Христофора Станковића везана је и зграда старог казалишта на Марковом тргу, довршена 1834. године, према пројекту оца и сина Кристифора (Christifor) и Антона Крагнолиниа (Anton Crag-

polini), ljubljanskih graditelja. Ova zgrada je izvedena u duhu bidermajera. Osamdesetih godina XIX века подигнута је у улици Ђуре Дежелића број 4 једносратница којој се незна градитељ, у којој је становао њен власник Бранко Јовановић, већник Краљевског стола седморице. Та кућа постала је касније легат српске црквене општине. Ту је и палата коју је за др Богдана Медаковића пројектовао 1887. године Јанко Јамбришак, тада водећи хрватски архитекта, који је радио и на подизању нове православне цркве св. Преображења у Загребу. Ова двосратница, као и читав комплекс зграда на Зрињевцу, грађена је у стилу европског историзма, а њој готово идентична палата налази се у Будимпешти, у улици, Шандор Проди, преко пута Немзети музеја. Треба поменути између осталих и тросратницу на Сплонници, која је припадала породици Анастаса Поповића, а грађена је од 1905. до 1907. године према пројектима Славка Бенедика и Аладара Барања (Aladar Baranai). По стилским карактеристикама та је кућа припадала сецесији, владајућем европском стилу с почетка XX века.

СРПСКА БАНКА

НЕСТОР БОРОЈЕВИЋ И
СУПРУГА МУ ЈЕЛЕНА,
СРПСКИ НАРОДНИ ДОБРОТВОРИ

Значајна је и кућа у Илици број 7, подигнута 1822. године по пројекту Бартола Фелбингера. Првобитно је изграђена са једним спратом а 1872. је добила и други спрат, за који се као градитељ помиње Јанко Јамбришик. У монументалне грађевине спада и палата Српске банке у Јуришићевој број 4, коју је пројектовала фирма „Бенедикт-Барањаи (Benedik-Baranyai) у постсецесијском стилу. Кућа на углу Илице и Преображенске улице (Илица број 9 и Преображенска број 2) подигнута је 1929. године, а пројектовали су је архитекти Јурај Денцлер (Juraj Denzler) и Станко Клиска. То је једна од најранијих модернистичких кућа у Загребу²⁴, у којој је дошла до изражаја пуна функционалност. Кућа је била легат мајора Нестора Боројевића (1820–1875), који је био и одборник српске православне црквене општине.

На основу ових одабраних примера грађанске архитектуре у Загребу у власништву Срба, може се видети да су се у граду смењивали стилови који су владали и у средњој Европи, од классицизма са његовом бидермајерском варијантом, до историзма, сецесије и модернизма. Развој различитих стилова одражавао је и степен српског доприноса урбаној култури Загреба. Ове палате обележавале су и политички и економски положај Срба у Хрватској, њихов значај и потребу за репрезентацијом. Најбољи пример за ово представља палата Српске банке, која је својим монументалним изгледом верно одражавала економску снагу Срба не само у Загребу, већ и на целом простору Троједнице.

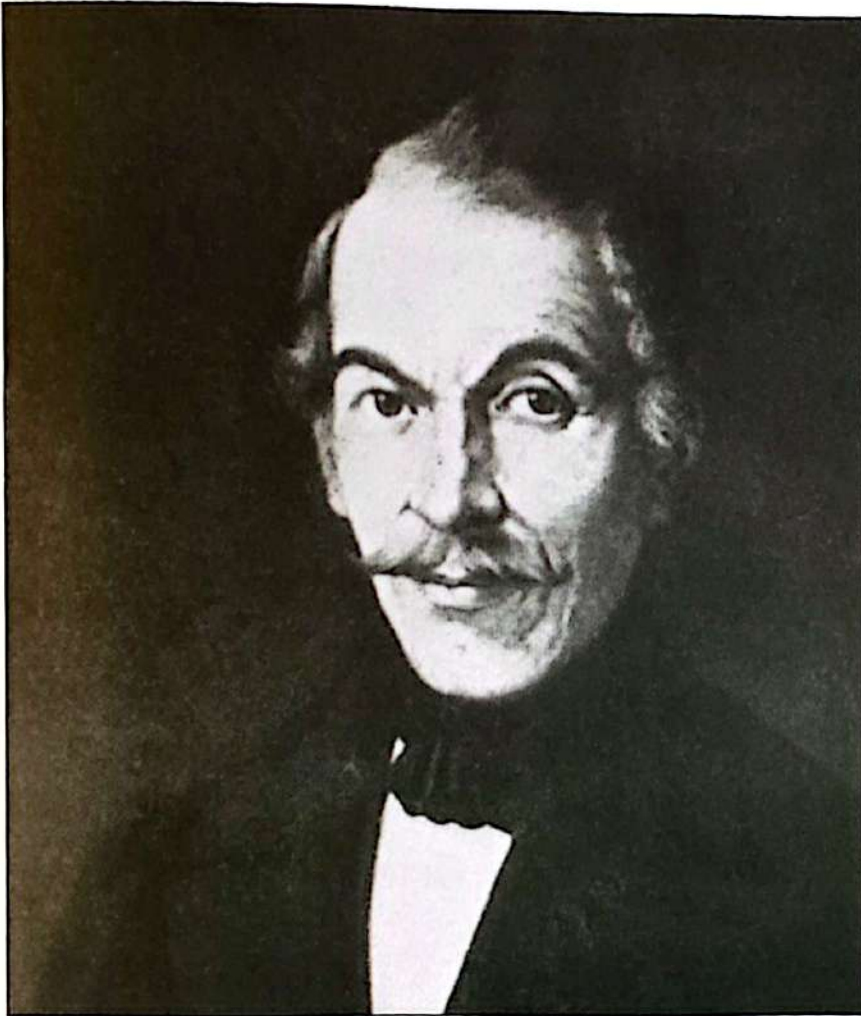
- 1 Giuseppe Stefani: *I Greci a Trieste nel Settecento*, Trieste 1960, Maria Teresa, Trieste e il porto, Trieste 1981.
- 2 Klaić, n.d. 53.
- 3 Marija Šercer: *Stari zagrebački obrti*, Zagreb 1991.
- 4 Н.д. 16.
- 5 Петар В. Крестинић: *Српско привредно друштво „Привредник“*, 11.
- 6 Vladoje Dukat: *Dositaj Obradović u Zagrebu*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XIV, sv. 1. i 2. Beograd 1934, 68–70.
- 7 Franjo Klaić: *Zagreb 1910–1916*, 49.
- 8 Исто
- 9 Franjo Klaić, n.d. 51.
- 10 С. Гавриловић: *Учеиће Срба...*
- 11 Marija Šercer: *Stari zagrebački obrti*, 109.
- 12 Д. Витковић: *Српска православна црквена општина...*, 40.
- 13 Исто, 36.
- 14 Д. Витковић, н.д. 47.
- 15 Н.д. 49.
- 16 Н.д. 87.
- 17 Исто.
- 18 Исто.
- 19 Н.д. 87–88.
- 20 Д. Витковић, н.д. 88.
- 21 Исто.
- 22 Н.д. 89.
- 23 Исто.
- 24 А. С. Лазаревић: *Срби у Хрватској у свјетлу музеографије*, Просјета 1996, 74.

ПРИВРЕДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

АНАСТАС ПОПОВИЋ, ПРЕДСЕДНИК
ПРВЕ ХРВАТСКЕ ШТЕДИОНИЦЕ И
ЗАГРЕБАЧКЕ ТРГОВАЧКЕ-ОБРТНИЧКЕ
КОМОРЕ

Захваљујући свом пословном угледу, читав низ Срба и Грчко-Цинцара стекао је значајне положаје у хрватском друштву. Можда најистакнутију улогу међу њима имао је Загрепчанин Анастас Поповић, који је од почетка био у управи Илирске читаонице и фонда „театралног подuzeћа”. Певући се на друштвеној лествици, постао је и члан Хрватско-словенског господарског друштва, а на седници од августа 1845. предложио је потребу оснивања пољоделске школе у Загребу. Као верни домородни грађанин, Поповић је 1846. постао председник тек основане „Прве хрватске штедионице”, у којој је био најјачи деоничар, уписавши једини 20 „утемељитељних деоница у износу од 2.000 форинти сребра”,¹ као и један од двојице „централних пенезника” Народног дома у Загребу. Успешна организација хрватског банкарства, у чијим су се основама налазили и чланови српске црквене општине у Загребу, утицала је и на оснивање српског банкарства. На Светог Саву 1895. године управљен је „Проглас на народ српски”, који је позван на оснивање Српске банке у Загребу са основним капиталом од 600.000 круна.²

Први управни и надзорни одбор Српске банке у Загребу. Радивојевић, Штова, Матилевић, Гомирац, Н. Петровић, Торбица, Милићевић, Јагнић, Шумановић, Веселиновић, Медаковић, Грчић, Милекић, Ђук, Биорац, Омчикус, Дунђерски, Живковић, П. Петровић, Тасовац, Сучевић

Одушевљење којим су Срби у Хрватској пришли оснивању своје банке потврђује одзив на упис акција. На предвиђени број од 22.500 акција одазвало се 5.500 оснивача, који су уписали укупно 50.000 акција, па је банка своју делатност отпочела са 90.000.000 круна уплаћеног основног капитала. Оволиким капиталом у Хрватској располагала је једино Хрватско-славонска земаљска хипотекарна банка³.

Већ 22. марта (3. априла) конституисана је управа Српске банке, а за њеног почасног председника изабран је др Ливије Радивојевић, председник суда Стола седморице из Загреба. У Управни одбор изабрани су: за председника барон Јован Живковић Фрушкогорски, краљ. одјелни предстојник у миру, велепоседник из Загреба; за потпредседника др Богдан Медаковић, адвокат и велепоседник из Загреба, а за чланове: Александар Веселиновић, велепоседник и трговац, шеф фирме А.Ј. Веселиновић, председник винковачке штедионице из Винковаца; Симо Гомирац, трговац и поседник, председник винковачке штедионице из Огулина, др Драг. Грчић, краљ. јавни биљежник и поседник, председник шидске штедионице из Шида; Лазар Дунђерски, велепоседник и индустријалац из Загреба.

стријалац, председник Штедионице у Сент-Томашу и индустријалац из Новог Сада, Јован Ђуричић-Бијорац, трговац и поседник из Руме; Милош Зец, народни посланик из Загреба; Ђорђе Јагшић, трговац и поседник, шеф фирме С.А. Драгићевић из Пакраца; Стеван Калембер, трговац из Коренице; Владимир Матијевић, трговац, шеф фирме Густава Сохера у Загребу и Радмановић и др. Ријека, цензор аустроугарске банке из Загреба, Ђорђе ил. Милетић, велепоседник из Ветова; Чедо Милићевић, трговац и поседник, шеф фирме браће Милићевић из Карловца; Петар Николић, трговац из Загреба; Петар Т. Петровић, подначелник града Сарајева и велепоседник, председник босанско-херцеговачке народне банке из Сарајева; Петар Сучевић, ц. и краљ. надинтендант у миру из Загреба; Мих. Тасовац, индустријалац, трговац и посредник, председник бродске штедионице из Брода; Александар Штова, трговац, шеф фирме браћа Штова из Беча; др Светислав Шумановић, адвокат и народни посланик из Загреба и Никола Вук, трговац из Загреба. У надзорни одбор ушли су: председник Филип Омчикус, трговац и велепоседник из Бјеловара; подпредседник др Никола Радивојевић, перовођа краљ. Земалске Владе из Загреба и чланови: Никола Петровић, народни посланик, трговац и велепоседник из Ст. Пазове; Светозар Торбина, трговац из Загреба и Емил Деметровић, перовођа краљ. Земалске Владе из Загреба. Српска банка је у српској јавности прихваћена са радошћу и великим поверењем. Био је то најупечатљивији одговор на оснивање Хрватско-славонске хипотекарне банке 1892. године,⁴ из које је стајао мађарски и аустро-немачки капитал, под надзором банке владе грофа Куена Хедерварија. Осећајући опасност од Српске банке, Хедервари је свим силама настојао да Хрватско-славонској хипотекарној банци осигура монопол на хипотекарне послове. Банска власт је одредила да се фондови аутономних органа управе и земалских поседа морају обавезно улагати у хипотекарну банку, што је овој доносило унапред осигурање прихода.⁵ Разграната делатност Српске банке на свим странама где су живели Срби, није се косила са антагонизмима између села и градова, који су имали супротстављене политичке националне концепте. Избор чланова Управе Српске банке открива да је, без обзира на припадништво различитим политичким странкама, сачуван надпартиски консензус српских националних интереса. Створен је успешан модел деловања у народу који се тешко ослобађао терета своје прошлости, да штити своје уске, личне интересе са еклозишћу да кад треба, проглашава их и за националне. Српска банка је стекла моћ да међу Србима у Аустројји шири осећање поверења

ЂОРЂЕ ВЕЛИСАВЉЕВИЋ,
ДИРЕКТОР СРПСКЕ БАНКЕ У ЗАГРЕБУ

Први Управни и
Надзорни одбор српских
земљорадничких задруга
у Аустро-Угарској

и имовинске сигурности. Ову улогу одржала је и у периоду између два светска рата, када је издржала и светску банкарску кризу, после пропасти Кригеровог концерна. Њено деловање престаје стварањем НДХ када је њена имовина конфискована. У релативно кратком раздобљу постојања, од 1895. до 1941, Српска банка је одиграла поред привредне и велику политичку улогу, активно хомогенизујући српски народ.

Привредно јачање Срба у Загребу одразило се и на оснивање прве српске земљорадничке задруге, која је основана у Сремској Каменици 1897. Јануара 1898. основан је и „Савез српских земљорадничких задруга у Аустро-Угарској”, у који је ушло 10 задруга са 152 задругара, са 7.265 круна удела и 340 круна резерве.⁶ Овакве организације су се радно допуњавале, био је то модел за чвршће повезивање српског народа, посебно исељеничких кругова, пре свега у циљу економског јачања. Такви напори испољавали су се и у политици, која више није могла да игнорише дуго стишану економску снагу и њен политички значај. Савез српских земљорадничких задруга је на збору 29. децембра 1897. изабрао свој први управни и надзорни одбор. За почасног председника

изабран је др Ливије Радивојевић, исти онај који је на такву дужност изабран у тек основаној Српској банци. Чланови одбора били су: Радослав Марковић из Инђије у Срему, Миле Бинач из Велике Писанице у Подравини, Милан Рајковић из Нештина у Срему, М.П. Соларић из Н. Павлана у Беловарској жупанији, Тодор Марић из Каменице у Срему, Петар Сучевић, Владимир Матијевић, Амвросије Павловић, др Светислав Шумановић и Аћим Ђермановић (уједно и као тајник) из Загреба. У Надзорни одбор изабрани су Симо Мишчевић, др Јован Пачу, Милан Николић из Загреба, Стеван Бећаревић из Бингуле и Александар Јовановић из Мохова у Срему. И један и други одбор изабрали су представници 11 Задруга. Њихов број пред крај 1898. нарастао је на 35. Овај Савез био је пример економског удруживања Срба са јасном политичком поруком, да без економске снаге нема успешне политике. Озбиљност ове организације потврђује и избор за почасног председника др Ливија Радивојевића, који се међу аустријским Србима на друштвеној лествици попео тако високо, да је изабран за председника Стола седморице, највишег суда у Хрватској. И присуство др Јована Пачуа и Владимира Матијевића потврђивало је озбиљност са којом је основан овај Савез. У календару „Србобран“ за 1898. годину каже се да је 29. децембра 1897. одржана у Загребу „без шума и вике“ једна од „најзначајнијих скупштина рода српског на овоме крају. На чело Задруге бирају се по честитости и угледу први људи, а на челу свију задруга у Савезу бирају се први људи у народу“. Уочљиво је да су Срби у Загребу готово истовремено основали две јаке привредне организације, које су, без сумње, учврстиле њихов положај у Хрватској.

На иницијативу једног од твораца ове две значајне привредне организације Владимира Матијевића, основано је у Загребу 23. септембра 1897. друштво „Привредник“. Матијевић је сазвао оснивачку скупштину, на којој је изнео циљеве и задатке друштва. Одлучено је да се изради статут друштва и пословник о раду. Тај задатак преузео је на себе сам Матијевић. Изабран је и извршни одбор, који су сачињавали Изидор Добровић, Владимир Матијевић и Никола Ћук, те Љубомир П. Ристић, као секретар. Велику моралну и материјалну помоћ пружили су, поред осталих, Матијевићева супруга Паулина рођена Лађевић, Михајло Пупин, Никола Тесла, Ливије Радивојевић, Стево Калембер, Михајло Зубовић, Јован Ђурић-Бигорац, Стево Огњеновић, Васо Радосављевић и Лазар Дунђерски. „Привредник“ је добио подршку и од Српске банке и Савеза српских земљорадничких задруга.

КАТИЦКА БАРУНИЦА ЖИВКОВИЋ,
ПРЕДСЕДНИЦА СРПСКЕ ДОБРОТВОРНЕ
ЗАДРУГЕ У ЗАГРЕБУ

ПРИВРЕДНИКОВИ ПИТОМЦИ У
ДАРУВАРУ СА ПРЕДСЕДНИКОМ
ПРИВРЕДНИКА Г. ИЗИДРОМ
ДОБРОВИЋЕМ, ВЕЛИКИМ
ДОБРОТВОРОМ

Основна намера оснивача „Привредника” била је хуманитарног и политичког карактера. Циљ је био осигуравање услова за бесплатан смештај и школовање српске омладине за све врсте занимања, из свих крајева тадашње троједне краљевине.⁷ Највећи број Привредникових питомаца потицао је из сиромашних породица. Њих су предлагали учитељи и свештеници, који су најлакше уочавали вредну и даровиту децу. За ту децу Матијевић је дефинисао главна нечела за каснији живот, а то су рад, штедња и честитост. То су били основни услови да би човек постао добар грађанин, користан себи и друштву. Изабрану децу, раштркану по свету, обилазили су једном годишње инспектори који су пратили њихов развој. „Привредник” је налазио својим питоцима и послодавце, са којима је склапао уговоре. Успешно деловање овог српског привредног друштва искоришћено је, поред осталог, у великим антисрпским демонстрацијама у Загребу 4. септембра 1902. Тада се бес разјарене улице са великом жестином окупио на српске трговце, занатлије и институције, а није био поштеђен ни „Привредник”. Ови догађаји су на разне начине оцењивани у историографији. Хрватски историчар Рене Ловренчић сматрао је да је „ситна хрватска буржоазија, која се окупила у Франковој странци права, видела (...) све своје економско зло у српским супарницима, па стога није ни чудо да су мета напада у изгредима били српски трговци, занатлије и њихове привредне установе”. Ово је и сувише поједностављено тумачање, јер је он неспоразуме Срба и Хрвата видео првенствено у економским разлозима, занемарујући политичке, који су се искаљивали лупањем српских дућана и кућа. Без обзира на материјалне губитке које је „Привредник” тада претрпео, друштво је наставило са

радом, његов углед остао је неуздрман. Постављен на чврсте и здраве основе, „Привредник” није осетио ни последице тзв. царинског рата Аустрије и Србије од 1905. до 1908. У том периоду друштво је успело да избегне забрану свог рада, за разлику од многих српских институција. До 1908. године на занат је био упућен 6.341 питамац из најсиромашнијих породица Далмације, Лике, Кордуна, Баније, Горског Котара, Славоније, Војводине и Босне и Херцеговине. Био је то период најбољег рада овог друштва. Смишљене невоље којима је од стране власти био обасипан, изазвале су супротне ефекте. Тада је основан „Привредников патронат добротвора”, који су сачињавали сви живи стални чланови. Он је управљао задужбинама и фондовима, а старао се и око подизања привредне омладине. Према свом пословнику, Патронат је могао вршити све врсте финансијских трансакција. Тако је на Главној скупштини одржаној 31. маја 1911. године, донесена одлука да се усваја тестамент Изидора и Кристине Добровић⁸ из Дарувара у износу од 241.700 круна. Наредне, 1912. године, Владимир Матијевић је поконио „Привреднику” 200.000 круна, а његова супруга Паулина сву имовину свог оца пок. Ђоке Лађевића, трговца из Карловца.⁹ До јула 1914. „Привредник” је на разним занатима и осталим привредним занимањима изшколовао око 13.000 питамаца. Колики је значај имао у животу „Привредника” његов Патронат, сведочи чињеница да су његови први чланови били и Лукијан Богдановић патријарх српски, др Георгије Летић епископ темишварски, Лазар Дунђерски велепоседник из Сентомаша, Изидор Добровић индустријалац и трговац из Дарувара, Никола Ћук трговац из Загреба и Светозар Милинов трговац из Загреба. Успешан рад „Привредника”, ње-

Чланови Привредниковог Патроната
који су били присутни првој седници Патроната 23. септембра 1911.

Оптужени Стеван С. Калембер,
трговац из Коренице у затвору

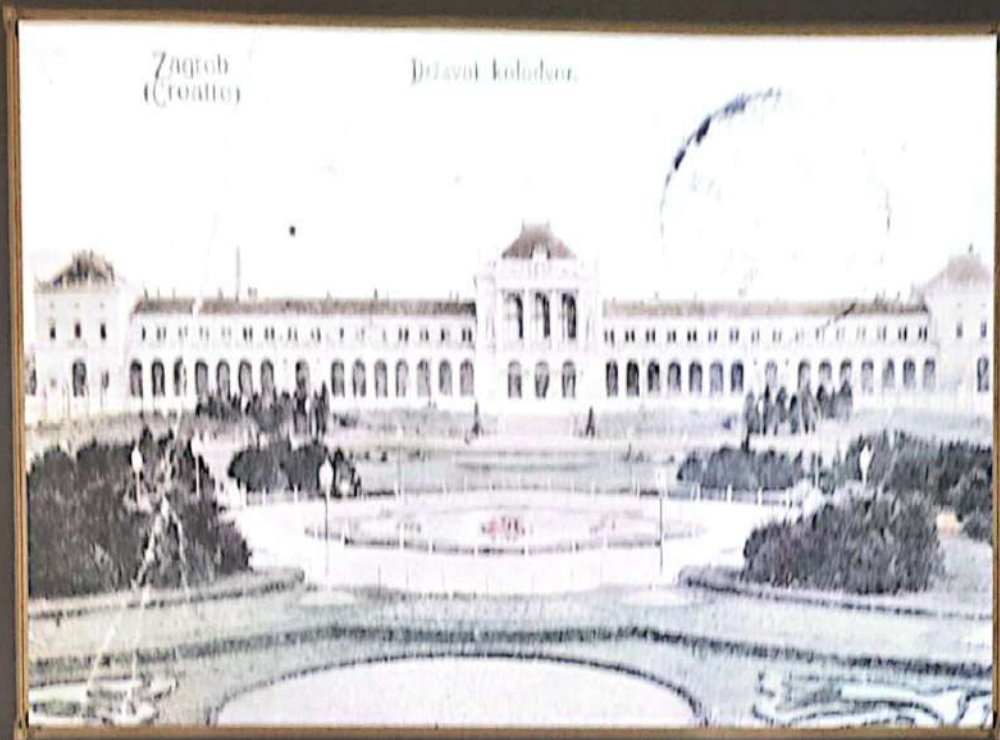
гова добра организација, финансијска моћ и независност од државе, стално су изазивали подозрење власти, које су само чекале zgodnu прилику да друштву забране рад. Када је Аустро-Угарска објавила рат Србији, бан краљевине Хрватске, Славоније и Далмације издао је наредбу број 4232 пр. од 27. јула 1914. године, којом се забрањује сваки рад и свака делатност српског привредног друштва „Привредник“ у Загребу. У тој наредби се између осталог каже: „Наређује се редарству Краљевског слободног града Загреба да по сваку цену спречи сваки даљи рад... па ако прилике буду захтевале, при извршењу горе наведене наредбе, употребити силу и оружје”.¹⁰ Тада су, као и септембра 1902. нахушкане масе упале у „Привредникове” просторије, демолирале су намештај и уништиле архиву. Већи део чланова управе је тада ухапшен, а међу њима Ђорђе Јањић трговац из Пакраца, Стево Калембер трговац из Коренице, Лазар Бачић трговац из Јасеновца и Павле Аршинов уредник листа „Привредник”. Хапшење су избегли Матијевић и Лазар Лађевић, који су ратне године 1914–1918. провели у Швајцарској.

„Привредник” је обновио рад одмах после завршетка Првог светског рата. Први послератни састанак Друштва одржан је 19. новембра 1919. године. Управа „Привредника” доноси одлуку о пресељењу друштва у Београд због повољнијих услова за рад, 23. септембра 1922.¹¹ Било је то време поновног консолидовања и на-

претка, које је трајало све до почетка II светског рата. После слома државе, друштво је делило судбину народа у окупираној Србији. Са преко 40.000 школованих питомаца, „Привредник” се на најбољи начин одужио својим великим оснивачима. Мере које је Друштво предузимало оставиле су трајне и озбиљне последице. Уочавајући на почетку свога рада недостатак тзв. „трећег сталежа” у српском друштву, оно је на крају свога постојања 1941. године, испунило ову празнину. Тај нови слој ојачао је позиције и деловање грађанског друштва, поставши социјални фактор првог реда.

- 1 С. Гавриловић: *Учешије Срба у друштвеном и политичком животу Хрватске*, 8.
- 2 „Србобран” за год. 1896, 201–202.
- 3 С. Гавриловић: *Учешије Срба у друштвеном и политичком животу Хрватске*, 8.
- 4 Петар В. Крстић, н.д. 75.
- 5 Н.д. 15.
- 6 Исто.
- 7 П. Крстић: *Српско привредно друштво „Привредник”*, Загреб 2002, 17.
- 8 П. Крстић: н.д. 22.
- 9 Исто.
- 10 Н.д. 23.
- 11 Н.д. 24.

ЗНАМЕНИТЕ ЛИЧНОСТИ

МОЈСИЈЕ БАЛТИЋ,
НАМЕШНИЧКИ САВЕТНИК

Један од првих Срба који су се уградиле у политички живот Хрватске био је Мојсије Балтић, још у првим годинама деловања илирског покрета. За њега је и Људевит Гај говорио да је утицао на њега. Уочивши Балтићеве способности, бан Јелачић га је позвао у банску владу. Касније постаје поджупан у Пакрацу, а од 1855. постао је тајник Намјестничког вијећа, па саветник земаљске владе у Загребу, где је водио господарско одељење.¹

Међу угледним српским политичарима био је и Максимилијан Прица,² истакнути правник и политичар у Хрватској и Славонији. Рођен је 1823. у Кореници, гимназију је учио у Карловцу а права у Загребу, где је и ушао у круг илираца. За време револуције 1848. године, бан Јелачић га узима за свог секретара. Учествовао је и на свесловенском конгресу у Прагу, као представник Хрватске. На том конгресу био је близак радикалној струји, која се залагала не за јединствену Аустрију, већ за јединство словенских народа у њој. Те идеје заступао је и као члан редакције листа „Славенски југ“, а био је и међу оснивачима друштва „Словенска лига“, које је основано у Загребу 1848. године. За време Баховог апсолутизма повукао се из јавног живота и бавио се адвокату-

ром. Заједно са Иваном Мажуранићем, грофом Јулијем Јанковићем и Иваном Кукуљевићем учествовао је у изради програма о савезу Хрватске и Угарске. Заступао је мишљење да је за Хрватску једино могуће уставно уређење у савезу са Угарском, при чему се залагао за територијалну целину Хрватске. Закључке о положају Хрватске дао је у тзв. „Прициној изјави”, у којој је тражио да се одреде заједнички интереси Хрватске, пре свега економски. Овај предлог послужио је касније као темељ за оснивање Самосталне народне странке. Историчар Мартин Полић каже да ће Прицина изјава „У летописима хрватског парламентаризма остати до века спомена вриедан и славити његова зачетника као риедко умну силу, којом се народ може поносити”.³ Када је 1862.

у Загребу основан Сто седморице – врховни суд за Хрватску и Славонију, Прица је именован за његовог члана. Цепашем Народне странке на Народно либералну и Самосталну народну странку, Прица је постао члан ове друге. Заједно са Николом Крестићем, објавио је 1864. године брошуру: *Увјетно или безувјетно?*, у којој је прихватио нотабилитетску политику, која се залагала за ревизију нагодбе са Угарском.⁴ У преговорима са Мађарима, у којима је учествовао у име Хрватског сабора, залагао се за политику попуштања према Мађарима. У току тих преговора, умро је 15. марта 1873. године.

Блистави српски политичар на политичком небу Хрватске био је и Светозар Кушевић, који се јавним пословима бавио пуних педесет година. Рођен је у Пожеги 1823. године. Завршио је богословију, а затим правно-политичке науке у Ђеру, Пожуну и Бечу. Службовање је започео 1845. године, као конзисторијални подбележник Пакрачке епархије, а две године касније ушао је као посланик Пожеге у Сабор у Пожуну. Изабран је и у Хрватски сабор, где се залагао за заједничко иступање Срба и Хрвата према Мађарима. У јавним службама је брзо напредовао, већ 1854. године био је именован за секретара Намесништва у Загребу. Припадао је званичној политици бана Јосипа Шокчевића и Ивана Мажуранића. Године 1862. додељено му је племство, а та почаст га је трајно везала за Хабзбуршки двор. Интересе српског народа бранио је заштићен положајем човека оданог династији и аустријској влади. О томе сведочи и његово писмо од 11. фебруара 1863, упућено Ивану Кукуљевићу великом жупану загребачке жупаније, у коме истиче да „Хрвати силно греше што, позивајући се на хрватско државно и историјско право, поричу Србима политичку индивидуалност и на тлу тзв. 'Троједнице' признају само хрватски 'политички народ', а Србе сматрају православним Хрватима и третирају их као део хрватског 'политичког народа'”.⁵

Феудални концепт Хрватске, створен као противтежа угарском моделу, постаће главна тема у расправама Срба и Хрвата. На том концепту изграђене су политичке основе хрватског националног питања. Једном створена заблуда, утемељена на неуверљивим историјским доказима, кобно је оптеретила и текуће и будуће односе Срба и Хрвата. То схватање носило је у себи отровне заметке ултранационалистичког и бескомпромисног схватања о трајној угрожености хрватског народа. Тако је створена главна кочница развоја нове југословенске државе после 1918. године. Покушаји да се та држава изгради као модерна грађанска држава, стално су пропадали. Док су Хрвати упорно истицали

своје државно-правне доказе, Срби су своју идеологију прилагодили демократским начелима, не преузимајући велико-српске идеје које су се ослањале на Душаново царство. Тако су се на политичкој сцени Хрватске сучелила два схватања историзма, чије мирење није било могуће. Трајно су се распршили снови о фиктивној држави са онима који су у ослободилачкој борби уистину обнављали своју државу. Инсистирање на овим неспојивим начелима сахранило је идеју заједничке југословенске државе. Била је то драма са много трајнијим последицама од оних које су тада уочавали њени рушиоци. Кушевић је следио политику аустријске државе у којој је победила идеја Двојне монархије. Постао је униониста који је прагматично прихватио новонастало стање државног јединства. У оштрој поларизацији српске политике, њени протагонисти су на разне начине покушавали да се снађу и да извуку неку поуку за српски народ. Умро је на свом спахилуку у Блацком, 1911. године.⁶

Једна од значајних српских личности које су деловале у Хрватској у XIX веку био је Огњеслав Утјешеновић-Острожински, рођен 21. августа 1817. године у Острожину, а умро је у Загребу 8. јуна 1890. године. Његова значајна јавна делатност бил је обележена политичким, књижевним и публицистичким радом. Остварио је и сјајну чиновничку каријеру, постао је дворски саветник, поджупан а затим и вараждински жупан. Ступио је у јавни живот приступањем Илирском покрету Људевита Гаја, а у свом књижевном развоју пригрлио је идеје српске омладине. Дипломирао је на загребачкој Правној академији 1848. године. У политичким круговима запажена је његова изузетна марљивост, на основу које је ушао у Јелачићев кабинет као саветник у загребачком војном одсеку. Радио је и у Законодавном одбору Хрватског сабора, посебно на припреми Закона о устројству нове Хрватске народне војске и Закона о укидању Војне границе и њеном спајању са Хрватском.⁷ По Јелачићевој одлуци, после рата 1848. године постављен је за поджупана вараждинске жупаније. На тој дужности испољио је многе врлине, због којих је назван „првим практичним управником Хрватске”. У време Баховог апсолутизма постао је у Бечу 1856. године министарски секретар, а од 1862. до 1867. био је дворски саветник код Хрватске дворске канцеларије. Бавио се и изградњом пруге преко Хрватске и Славоније, тзв. Дунавско-јадранском железницом.⁸ У Бечу се запажено бавио и књижевним радом. Покренуо је иницијативу за објављивање Вукових сабраних дела. Посебно се истакао епом *Негелно*, објављеним 1860. године. Било је то дело написано под утицајем руске религиозне мисли, о коме је речено да „само том руском утицају има се приписати да се у доба култа Милоша Обилића и Краљевића Марка могла код нас појавити оваква књига, у којој је еминентно религиозни карактер превладао световно-национални”.⁹

Публицистички рад је започео у Загребу, где је 1848. године објавио Програм о конституирању Аустрије по начелу равноправности народности. „Веома храбро и видовито Утјешеновић је, за разлику од схватања које се искључиво ослањало на историзам и легитимитет, опстанак Аустрије видео једино у признању националних слобода и пуне једнакости дате свим народима Аустрије.”¹⁰ Тврдио је да је „револуцијом дефинитивно порушен историјски легитимитет и поредак царства, и да се на овим преживелим и застарелим реликвијама не може ништа градити”.¹¹ Први је изнео „начело народног самоопредељења” ... „осим федеративног начина решења, он није видео никакву могућност даље животне егзистенције Аустрије и сматрао је сваки противан

покушај воспостављања старог стања изазивањем на буну свих потлачених народа, које води расулу државе.”¹² О конституисању аустријске државе писао је и на немачком језику, у октобру 1842. у Аграмер Цајтунг (Agramer Zeitung). Значајни су му радови о *Задругама Јужних Словена* 1858, *Природна богајствива северне Хрватске* 1879, као и спис *Основа за утемељење народне војске у Троједној краљевини хрватско-славонској-далматинској, по начелу подјуне једнакости Крајине и Провинцијала* објављен у Загребу, 1849. У својој аутобиографији коју је унео у своју *Златну књигу породице Ушјешеновића*¹³, сабрао је многа политичка искуства речима: „Дакле, једанпут за свагда имам да изречем освједочење моје, да Бечу није никада толико стало било до Хрвата и Србаља, као до Мађара. Та то је већ доказано било првијем актом нове владе тобоже на уставну: укинућем србске Војводовине и утјеловљењем Међумурја”,¹⁴ које је враћено Мађарској на основу За-

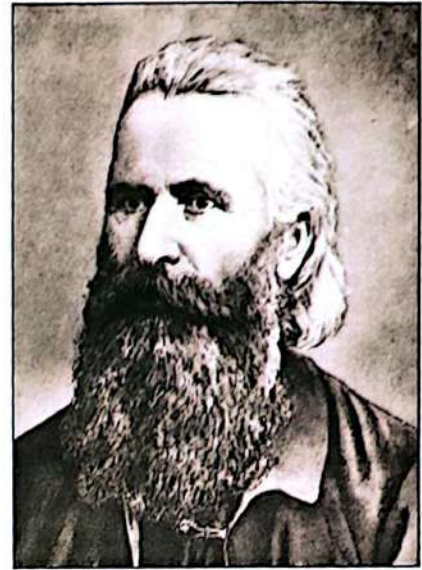
ИГЊАТ БРЛИЋ, ЈУЛИЈЕ ЈАНКОВИЋ И
БАРОН ЈОЦА ЖИВКОВИЋ, 1868.

кључка Министарског савета од 24. јануара 1860. године а српско Војводство укинута је 27. децембра исте године. У бурним временима у којима је живео, Утјешеновић се потврдио као искрени поборник хрватско-српске слоге. То је показао и својим књигама о економском напретку Хрватске, где је отворено указивао царској власти у Бечу на путеве реформисање ове сложене државе. Нису га послушали, и он је доживео кризу монархије која је довела до њене пропасти 1918. године.

Политичка сцена у Хрватској изнедрила је и Илију Гутешу, који је своју делатност усмерио на рад у добротворне сврхе, због чега се уврстио међу најзаслужније личности српског народа друге половине XIX века. Рођен је 1. августа 1825. у Брувну, у личкој Војној граници. Трговину је учио у Карловцу, а затим је радио у кући Николе Николића у Загребу. Самостално послује од 1852. Године 1869. крајишници су га изабрали за свог посланика у Хрватском сабору. Заступао је унионистичку политику, као и прота Никола Беговић и барон Јован Живковић, чије је смернице одредио Светозар Милетић. У два маха, 1874. и 1881. биран је у Црквено-народни сабор у Карловцима. У службу српске владе ступио је 25. маја 1868.¹⁵ Био је активан и за време устанка у Босни 1875–1878, када је постао председник Загребачког одбора за помоћ босанским избеглицама. Године 1878. постао је члан привремене босанске владе. Залагао се да се Босна ослободи и припоји Србији, а ако се то не може извести одмах, треба се привремено задовољити аутономијом, па чак и аустријском влашћу. Овакво решење видео је као етапу на путу ка коначном уједињењу свих Јужних Словена. Огледао се и у писаној речи, као аутор брошуре *Ујознајмо се*, која је двојезично штампана у Загребу 1880. а односи се на слогу Срба, Хрвата, Словенаца и муслимана. Доследно привржен идејама слоге и сарадње Срба и Хрвата, Гутеша се нашао међу српским политичарима какви су били Змај, Михајло Полит-Десанчић, Богдан Медаковић, барон Јован Живковић и прота Манојло Грбић, који су под неким условима прихватили Споразум са Хрватима из редова Независне народне странке познате као „обзораши”, 1890. године.¹⁶ Умро је у Загребу 11. септембра 1894. године.

Међу Србима који су видно утицали на друштвени и политички живот Срба у Хрватској био је и Владимир Матијевић, оснивач „Привредника” 1897. године. Рођен је 22. 7/3. 8. 1854, као треће дете Петра Матијевића, капетана у бившој 7. компанији слуњске 4. граничарске регименте. Завршио је региментску школу у Турњу код Карловаца, али га је отац преместио у реалку у

НИКОЛА БЕГОВИЋ

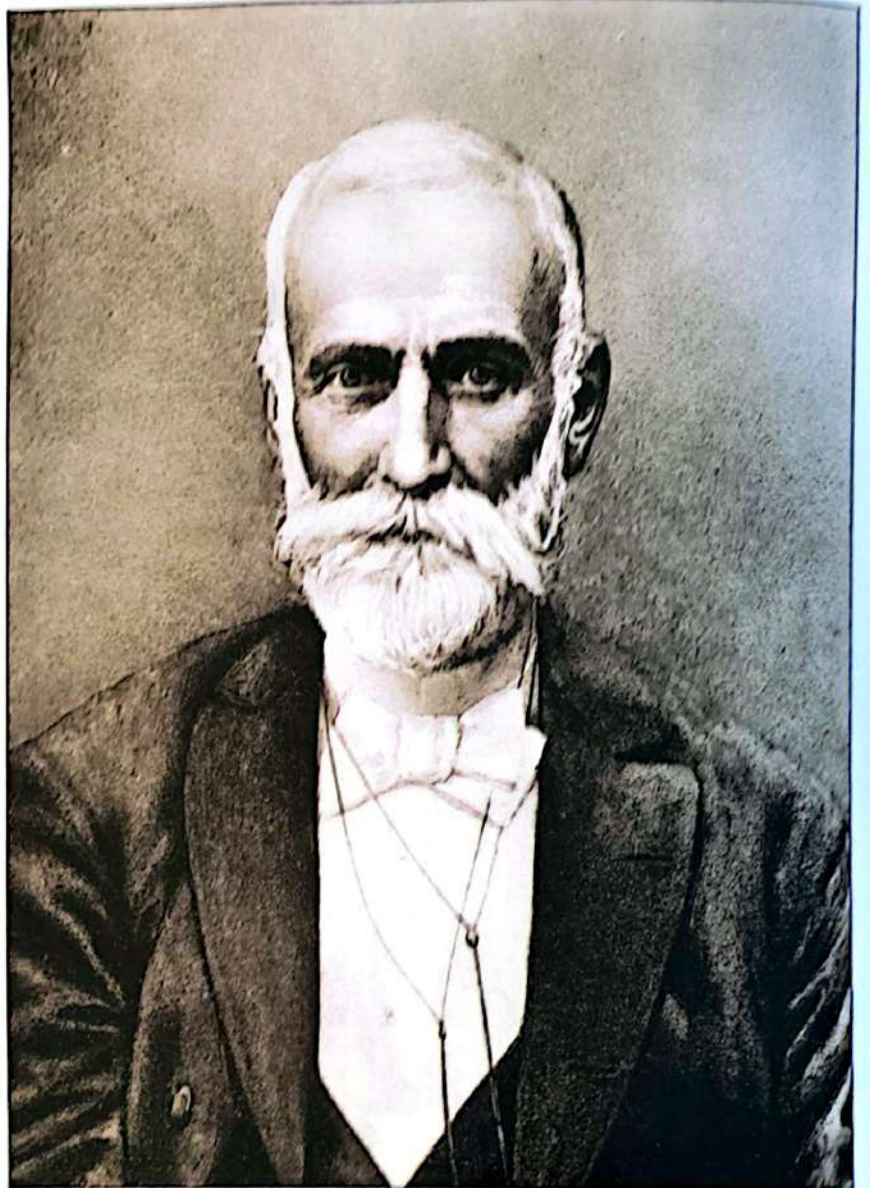

Раковцу код Карловца. Велики утицај на његов развој извршио је прота Никола Беговић. После завршене реалке отишао је у Беч на Вишу трговачку школу, где се определио за посредничку, тј. агентурну и комисиону трговину. У својој аутобиографији о томе каже: „Подигао и развио сам радњу у коју сам и сад, још на прву и најорганизирану те струке у целој Аустро-Угарској”. Па даље: „Свака радња у којој сам ја био, подигла се и напредовала је.” Главно Матијевићево дело је „Привредник”, кога оснива након сопствене процене недостатака српског друштва, које није успело да изгради занатлијски сталеж, као неку врсту трећег сталежа који би успешно хармонизовао друштво. Створио је моћну организацију, која је успешно деловала од 1897. до 1941. године. Непостојање средњег привредног сталежа, адвоката, лекара, државних чиновника је типична појава код Срба крајем XIX века. О томе је говорио да: „данас наш народ овако стоји са размером својих сталежа: на врху оно мало интелигенције, па онда дубоко веома мали ратарски сталеж, а средина, где би требало да је јак

трговачки и занатлијски сталеж зјапи баш добро јаком празнимом".¹⁷ Павле Аршанов, професор и уредник листа „Привредник“, који је схватио важност и значај привредног покрета, образложио је своје ставове у писму уреднику календара „Просвјета“: „Нити је било нити може бити крупније у животу народа нашег, него што је покрет на привредном пољу, а који покрет потиче од Срба загрепчана. Политичка моћ једног народа почива на економској моћи. У сваком куту где има народа нашег, треба пронагирати да се прибере свест наша, да се здружује и навикава на заједницу и у добру и у злу. Широм српства треба да одјекне онај поклич Срба загрепчана: 'Снажимо се економски'".¹⁸

Међу знаменитим Србима који су деловали у Загребу је и др Ливије Радивојевић. Рођен је у Каменици у Срему 12. јуна 1821. као млађи брат просветног добротвора др Љубомира Радивојевића. Гимназију је учио у Сремским Карловцима, филозофију у Сегедину, а у Пешти је учио права. Године 1843. положио је докторат а идуће године и адвокатски испит. Године 1848. изабран је

ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ

за председника жупанијског судбеног стола у Руми, а 1853. постављен је у Темишвару за помоћног известиоца при царско-краљевском вишем земаљском суду. Ту је изабран и за почасног грађанина. Убрзо је, 1861. године наменован за већника и известиоца Краљевског банског стола у Загребу и Хрватско-словенско-далматинске дворске канцеларије у Бечу. По њеном укидању стављен је на располагање, а 1874. године постављен је за председника Стола седморице у Загребу. Ову високу дужност обављао је све до 1891. године, када је пензионисан по својој молби. Блистав кријера доказује какав је углед уживао, и зашто је за њега речено да је био „симбол права и правде”. То потврђује и признање његових политичких противника окупљених око листа „Хрватско право”. Приписиване су му заслуге што је „у Хрват-

ској уопште могуће издавати независно опозиционо гласило". Међу првима је почео да ради „на нашем економском подизању побољшавањем нашег господарског стања". Изабран је за првог председника Савеза Српских земљорадничких задруга и почасног председника Српске банке у Загребу. Учествовао је као члан у раду Благочестивског сабора 1868, где је уз барона Живковића и Александра Стојачковића заступао традиционалну српску политику, залажући се за српске територијалне захтеве, који су у то време били већ скоро напуштени. Видећи да је политика одступања погрешна, радио је на потврђивању српске аутономије, која се свела на црквене и школске послове, али је свакако утицала на то да је дошло до краљевског рескрипта. Умро је у Загребу 25. јануара 1903.¹⁹

Међу српским политичарима који су деловали пре генерације која је донела хрватско-српски коалициони споразум био је и барон Јован Живковић. Рођен је у Сремским Карловцима 11. априла 1826, као млађи брат владике Теофана Живковића. Гим-

Др Душан Поповић –
адвокат у Митровици,
др Хинко Хинковић –
адвокат у Загребу,
др Срђан Будисављевић –
бранитељ у Загребу

Др Звонимир Шпанић
адвокат у Загребу

Оптужени Срби из Црквеног бока у затвору: Михајло Ђорџић – начелник,
Стево Качар – биљезник, Павле Матјаш – учитељ, Стево Радовановић –
трговац, Танасије Облаковић – учитељ

Др Петар Магдић
адвокат у Вараждину

Оптужени Срби из Пакраца у затвору: Симо Вуксан – учитељ,
поп Данило Подунавац, Ђорђе Јагњић – трговац,
Коста Драгосавац – учитељ

Др Перо Белобрк
адвокат у Бјеловару

Оптужени Срби у затвору: Симо Живковић м.л. – правник,
Ђорђе Ђурић – шумар, Перо Бекић – трговац,
Симо Живковић ст. – трговац

Оптужени Срби учитељи у затвору: Душан Требуховић,
Павле Матијашевић, Симо Вуксан, Васо Вукдраговић,
Коста Драгосавац, Антоније Срњић, Петар Петровић, Јоцо Орешчанин,
Милан Вукелић, Милован Момчиловић

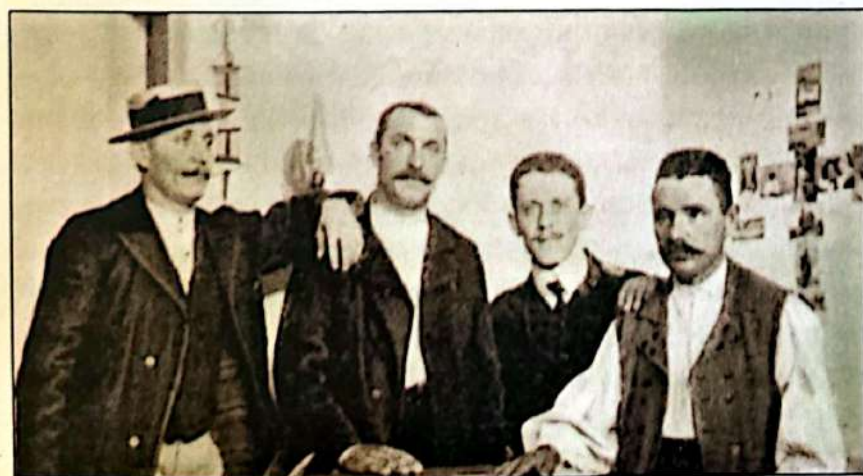
Др Живко Бертић
адвокат у Земуну

Оптужени Срби у затвору: Никола Чудић - биљежник,
Антоније Срњић - учитељ, С. Зукановић - гостионичар,
М. Вукелић - учитељ, В. Вукдраговић - учитељ, Р. Малобабић - трговац,
В. Лукач - трговац

Др Густав Гај
адвокат у Јаски

Оптужени Срби у затвору: Михаљо Ђорић - ратар,
Миле Митрић - ратар, Адам Прибиревић,
Буро Јовановић - ратар

Др Винтер
адвокат у Бјеловару

Срби учесници задарске конференције, 4(17). октобра 1905.
 1. В. Десница, 2. Др М. Бабић,
 3. Ђ. Красојевић, 4. Др А. Пуљевић,
 5. Др Б. Медаковић,
 6. С. Прибићевић,
 7. Др Ј. Радивојевић Вачић,
 8. Др К. Ковачевић, 9. В. Лукић,
 10. Ј. вит. Кулишић,
 11. А. Вујатовић, Шаров,
 12. Др У. Десница,
 13. Др Ж. Миладиновић,
 14. П. Крајновић, 15. В. Муачевић,
 16. Др Р. Квекић, 17. Ђ. Вукотић,
 18. Др Л. Маци 19. Др Б. пл. Гради,
 20. В. вит. Симић, 21. Т. Миовић,
 22. Др П. Белобрк, 23. Д. Амановић)

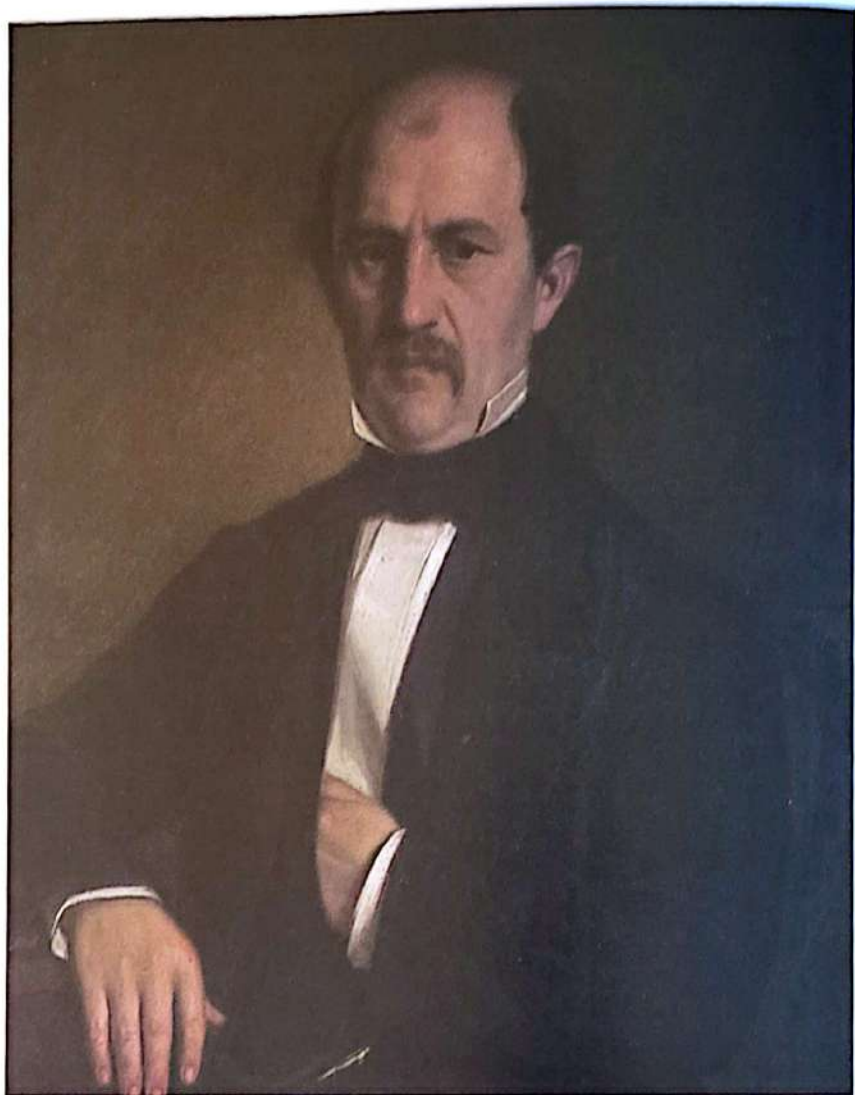
назију је учио у Карловцима а правне науке у Печују и Пожуну. Учествовао је у припремама за Мајску скупштину 1848. године. По завршетку револуције одлази у Беч, где довршава правне науке. Ту је припадао родољубивом кругу Вука Ст. Караџића. После свршених студија одлази у Темишвар, где је боравио до 1870, када је изабран за сремског поджупана, већника Банског стола и најзад Стола седморице у Заребу, где је остао све до 1873. године. Учествовао је у раду Благовештенског сабора, на коме се залагао за припајање Срема троједници. Године 1861. ушао је у Хрватски сабор као посланик Сремске жупаније и присталица Унионистичке странке. Савез између Хрватске и Угарске схватао је као савез двеју краљевина, које су спојене јединством круне и свих послова установљених Прагматичном санкцијом. Тражио је аутономију за Хрватску уз признање прерогатива у правосудју, управној и просветно-наставној области. После 1865. деловао је као истински вођа униониста. Залагао се да се са Угарском одмах започну преговори о нагодби. Године 1873, када је власт у Хрватској прешла у руке Народне странке Ивана Мажуранића а он постао бан, Живковић је добио дужност предстојника унутрашњих послова. Године 1883. је отишао у пензију, али се и даље ангажовао у јавним пословима, посебно привредног карактера.

Као првак Србадије учествовао је 1893. на манифестацији у Дубровнику, приликом откривања Гундулићевог споменика. И он је био оснивач Српске банке. Године 1899. учествовао је у прослави Змајеве педесетогодишњице рада у Загребу, која је изазвала бурне франковачке демонстрације против Срба.²⁰ Змај се преселио у Загреб 1898. године, по савету „меродавних фактора у Београду”, како би помирљиво утицао на Србе и Хрвате.²¹ Живковић је активно учествовао и у раду Црквено-народног сабора у Карловцима, где се борио за црквено-школску аутономију. Једно време био је и председник овог Сабора, али се повукао јер његова политика није добила подршку. Одликован је баронском титулом: „фрушкогорски”²². Преминуо је 26. марта 1902. у Загребу.

На српској политичкој сцени веома угледно место припада и др Душану Поповићу, који је добар део живота провео у Загребу радећи као адвокат. Рођен је у Руми 1. октобра 1877. године. Гимназију је завршио у Осеку а правни факултет у Загребу. Отац му је био угледни правник и септемвир-члан Стола седморице. После завршених студија запослио се као приправник у адвокатској канцеларији Васе Ђурђевића, а стаж завршио је у канцеларији адвоката др Александра Рокнића у Сремској Митровици. Ту је 1904. године отворио самосталну адвокатску канцеларију. Добро образован, са широким духовним хоризонтима, дошао је на глас као врстан адвокат који је убрзо ушао и у политички живот, везујући се за идеје које је заступала Хрватско-српска коалиција. Године 1906. постао је члан Хрватског сабора, а за посланика је изабран на листи Хрватско-српске коалиције у изборном срезу Моровић у Срему. Од тада па све до 1913. године, био је стално биран за посланика у Моровићком и Сремско-митровачком срезу. Први светски рат затекао га је у Загребу као посланика у Хрватском сабору и као делегата у заједничком Угарско-хрватском сабору у Будимпешти. Са добрим личним везама у мађарским политичким круговима, био је веома заслужан што је Хрватско-српска коалиција успела да одоли политичким нападима екстремне деснице у Хрватској, махом франковаца који су коалицију стално оптуживали због велеиздаје, служећи се при том чак и денунцијацијама. Као адвокат је радио у Загребу од 1910. године до Другог светског рата. Врхунац политичке каријере домашио је до Првог светског рата. Истакао се као бранилац у политичким процесима који су се низали са циљем да се разори хрватско-српска коалиција. У велеиздајничком процесу у Загребу 1908. године, Поповић је бранио оптужене Србе доказујући да је оптужница заснована на фалсификованом тумачењу

БАРОН ЈОВАН РАЈАЧИЋ,
ВАЖАН АКТЕР ХРВАТСКО-СРПСКЕ
КОАЛИЦИЈЕ

историје. Доказао је да не постоји дело великосрпске пропаганде за коју су оптужени одговарали. Исход овог процеса представљао је велику срамоту за противничку страну, а углед хрватско-српске коалиције остао је неокрњен. Запажена је и његова улога као браниоца у процесима који су вођени у Загребу 1910. године против др Срђана Будисављевића, др Лазе Поповића, др Милана Метикоша, Милана Тодоровића и Ђорђа Гавриловића. Посебни значај је имао у чувеном бечком Фридриховом процесу, који се завршио потпуним дебаклом државне оптужнице, која се заснивала на лажним документима којима се служио бечки историчар Фридрих. Био је то скандал аустријске државе који је озбиљно уздрмао њен међународни углед и темеље њеног правосуђа. Почетком Првог светског рата био је ухапшен због недозвољених политичких радњи, са циљем да га уклоне из јавног живота и ослабе Хрватско-српску коалицију. Ослобођен је захваљујући посланичком имунитету. После Првог светског рата повукао се из

сталног српског клуба 1883–1884. Залажући се за слогу и политички савез са Хрватима, активно је као вођа Српске народне самосталне странке учествовао у стварању Задарске резолуције српских странака, до које је дошло након закључака хрватских странака приликом доношења Ријечке резолуције. Овим споразумом у хрватском политичком животу јавља се нова снага коју чини хрватско-српска коалиција. Након победе на изборима 1905. године коалиција је постала саборска већина, а маја 1906. Медаковић је изабран за председника Хрватског сабора. На тој дужности је остао све до 1918. године. Као председник сабора постао је и члан Магнатског дома у заједничком Угарском сабору. Биран је за посланика на Српском народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима. Средином 1897. године имао је важну улогу у групи која је преузела управу над „Србобраном”. Запажена је и његова активност при оснивању листа „Српско коло” који излази у Загребу од 1903. године. Као угледни загребачки адвокат истакао се у велеиздајничком процесу против браће Прибићевић 1908. године, а био је укључен и у бечки велеиздајнички процес који је коалиција повела против историчара Фридриха Јунга, оптужујући га због клевете. Истакао се и као следбеник Матијевићеве идеје стварања Привредника и Српске банке.²⁴ Умро је 25. септембра 1923. године.

Светозар Прибићевић, рођен 26. октобра 1875. један је од истакнутијих политичара које су Срби имали у Хрватској. Главну делатност развио је приликом стварања Краљевине СХС 1918. године и у већ формираној новој држави, где је у првој влади био министар унутрашњих послова од 1918. до 1920. године. До одласка у опозицију 1925. године, учествовао је као министар у разним владама троимене Краљевине. Политичку каријеру започео је 1897. објављивањем зборника напредне српско-хрватске омладине под насловом „Народна мисао”, заједно са Иваном Лорковићем. Био је то манифест у којем су изнете основне смернице будуће сложне политике Срба и Хрвата. Прибићевић је у то доба студирао математику у Загребу, коју је завршио 1898. године. Запослио се као наставник у Српској учитељској школи у Пакрацу, одакле је прешао у Српску препарандију у Карловцу. После анти-српских демонстрација у Загребу 1902. постао је уредник главног органа Српске самосталне странке „Новог Србобрана”. У бројним написима залагао се за разумно решавање српско-хрватских спорова, усмеравајући своја иступања против власти у Бечу. Бечки кругови су на све начине покушавали да сломе и компромитују политику коју је водила хрватско-српска коалиција, па и мон-

тираним велеиздајничким процесима 1908–1909. године. Под баном Павлом Раухом укинут је устав и уведен је комесаријат, али те мере нису сломиле ову коалицију. Током Првог светског рата, један део њених првака био је и затворен. Прибићевић се склонио у Будимпешту, па му је тек 1917. омогућен повратак у Загреб. У тим тешким данима истицао се ангажованим говорима о улози коалиције и њеном ставу према решењу националног питања. Пред сам крај Монархије у Загребу је основано Народно вијеће, а Прибићевић је изабран за његовог потпредседника. У Хрватском

Српски политичари на скупу у
Митровици, фебруара 1877.

сабору 19. октобра 1918. одржао је чувени говор у којем је образложио предлог о раскиду свих веза Хрватске са Аустријом и Мађарском. Борио се против федералиста и тзв. Женевског споразума склопљеног између Николе Пашића, Антуна Корошца и српске опозиције. Допrineо је да се у Загребу 24. новембра 1918. године донесе одлука о непосредној вези са Краљевином Србијом, па је 1. децембра 1918. делегација Народног вијећа предала регенту Александру Карађорђевићу адресу о стварању заједничке државе, Краљевине СХС. У новој држави Прибићевић је од почетка био значајан фактор политичког живота, посебно након

збора у Сарајеву одржаног 15. и 16. фебруара 1919, када су ударили темељи политичкој групацији у коју су ушли Хрватско-српска коалиција, Напредна словеначка странка, Кочићева група из Босне и Херцеговине и Самостална, Национална и Напредна странка из Србије. Током априла 1919. настала је најпре Демократска заједница, а из ње нова Демократска странка. После преговора са Радићевом странком 1924. године, Прибићевић се издваја и оснива Самосталну демократску странку. После страначког приближавања Николи Пашићу долази до оснивања националног блока који је победио на изборима. После разлаза са Пашићем прелази у опозицију, а после конфинирања одлази у емиграцију, где је и умро у Прагу 15. септембра 1956. године.²⁵

Никола Крестић, рођен у Загребу 22. децембра 1824, представља политичку личност Срба у Хрватској која је стекла значајно име још у време бана Јелачића. Гимназију је завршио у Загребу, филозофију у Пешти а права у Загребу, где је 1847. отворио адвокатску канцеларију. Бан Јелачић га је 1848. и 1849. запослио као свог тајника. Као адвокат удружио се са српским политичарем Максом Прицом, а њихова заједничка канцеларија је убрзо постала једна од најчувенијих у Хрватској. Као члан Народне странке Крестић је 1861. постао члан Хрватског сабора, а затим је ступио у тзв. Самосталну странку која је имала аустрофилски програм. Године 1871. ушао је у Сабор као члан Народне странке, супротстављајући се нагодбеној политици којом је највиша државна власт покушавала да реформише државу. У политици Хрватске, централно питање је постало постизање споразума о хрватско-угарској нагодби и њеној ревизији после избора тзв. регниколарне депутације. Захваљујући његовом утицају дошло је до споразума између униониста и народњака, а такав успех донео му је 1873. године место председника Хрватског сабора. На том положају је остао непрекидно све до 1884. године. Те године се због болести повукао из јавног живота. Изабран је за председника адвокатске коморе у Загребу 1871, а ту дужност вршио је до смрти 1. децембра 1887. године. Његово јавно деловање извршило је несумњиви утицај на Србе у Хрватској. Био је то први Србин изабран за председника Хрватског сабора, а то је било највише признање које је могао да постигне један српски политичар у Хрватској.²⁶

И Ђорђе Красојевић, рођен 14. маја 1852. значајна је политичку личност која је у политичком животу Срба у Аустро-угарској стекла несумњиве заслуге. Након завршене гимназије у Сремским Карловцима и Новом Саду, студирао је права у Грацу

Др Лаза Поповић и Валериан Прибићевић у Загребачкој болници 1916.

и Инсбруку. Докторат је положио 1875. а затим и адвокатски испит 1884. године. Био је добровољац у српско-турском рату 1876, борећи се на српској страни у одреду пуковника Ђоке Влајковића. Истакао се у раду Омладинске скупштине у Новом Саду 1880. године. Приликом оснивања листа „Србобран”, придружио се оснивачу Паји Јовановићу. У почетку је био присталица идеја Светозара Милетића, а када се његова странка поцепала пришао је Радикалној странци, у којој је постао њен председник. Као вођа ове странке учествовао је у доношењу Задарске резолуције. Главно политичко деловање посветио је српској борби за народну и црквену аутономију у Угарској. Када је 1902. Радикална странка добила већину, као њен вођа изабран је за потпредседника српског црквено-народног сабора у Сремским Карловцима. Запажен је и као адвокат Народних фондова у спору Карловачке патријаршије са Румунском црквом око власништва над манастирима у Банату, који је окончан поравнањем тек 1906. године. Увиђајући значај који је оснивање Српске банке у Загребу имало за економски положај Срба у Хрватској, био је један од њених оснивача. Његов запажен политички и културни рад донео му је прогонство и интернацију у време Првог светског рата, као и болест, од које је и умро 25. септембра 1923. године.

СРПСКИ СОКО У ЗАГРЕБУ

Лекар и друштвени радник др Лаза Поповић²⁷ рођен је 1877. године. Након завршене српске православне велике гимназије у Ср. Карловцима студирао је медицину у Бечу, где је 1901. промовисан за доктора опште медицине. Ту се упознао са доста студената из словенских земаља, а одушевљавале су га чешке колеге програмом друштва Сокола. Почетком Првог светског рата 1914. Поповић је у Загребу оптужен због велеиздаје заједно са групом карловачких сокола, чије је друштво његовим залагањем основано 19. јануара 1904. у Ср. Карловцима, па је осуђен на четрнаест месеци затвора. Тада му је Бечки универзитет одузео диплому, па је тек после рата 1918. године поново промовисан у Прагу. На истом процесу осуђен је и др Срђан Будисављевић. По угледу на карловачког Сокола оснивана су многа соколска друштва, па тако и у Загребу. Од почетка је успостављена блиска сарадња са хрватским и словеначким, а посебно са чешким Соколом – матицом словенског соколства. На његов предлог новооснована друштва су здружена у жупе: фрушкогорску, крајишку, босанско-херцеговачку, приморску и Јасину. Српски соколи су наступили са 200 вежбача на хрватском свесоколском слету у Загребу 1906. године, а на другом свесоколском слету у Загребу 1911. године са 762 вежбача. У Загребу је на његову иницијативу основан и Савез српских соколских друштава, који није уважавао тадашње државне границе. За председника Савеза изабран је сликар Стева Тодоровић, оснивач првог Сокола у Краљевини

Србији. Пред сам рат 1914. Поповић је са Стевом Тодоровићем и Ђуром Паунковићем из Србије, др Лазаром Царом из Хрватске и Словеначким соколима желео да оснује Југословенски соколски савез, што је остварено тек 1919. на Видовдан у Новом Саду. Крајем 1918. постао је примаријус и управник рендгенске лабораторије Закладне болнице у Загребу. На Загребачком свеучилишту изабран је на Медицинском факултету 1921. за ванредног, а 1931. за редовног професора рендгенологије. Био је први професор рендгенологије у Југославији и први председник Душтва за рендгенологију основаног у Загребу 1927. године. Са Миланом Зурчином и Марком Костренчићем био је један од уредника часописа „Нова Европа” који је излазио у Загребу. Умро је у Београду 1945, где се преселио као сенатор Краљевине Југославије.

Др Јован Суботић рођен 30. јануара 1817. био је један од значајнијих српских политичара у Хрватској. Сем бављења политиком био је и признати књижевник. Посебну популарност постигле су његове позоришне драме, прихваћене не само од српских, већ и од хрватских позоришних трупа. После завршене гимназије у Сремским Карловцима и Сегедину, студије је наставио у Пешти, где је докторирао филозофију 1836, а 1840. права. Бавећи се адвокатуром, од 1842. до 1847. је уређивао „Летопис Матице Српске”, који је тада још излазио у Пешти. Револуционарне 1848. године био је иницијатор и сазивач скупштине Срба у Пешти која је имала задатак да с обзиром на опште политичке прилике у Аустрији, формулише српске захтеве. Исте године учествовао је и на мајској скупштини у Сремским Карловцима, на којој је установљена Карловачка патријаршија и митрополит Јосиф Рајачић изабран за првог патријарха. Као човек од патријарховог поверења прешао је у Загреб, где је при Банској влади заступао Српску народну владу, а убрзо затим је и Влади у Бечу предао „мемоар о српским захтевима”. Године 1861. био је именован за поджупана Сремске жупаније, а 1862. био је постављен за већника Стола седморице, највишег суда у Хрватској. У Хрватски сабор је изабран 1865. као председник Народне самосталне странке, а постао је и потпредседник Хрватског сабора. Из тог периода позната је његова борба за признање равноправности ћирилице и латинице, и посебно српског и хрватског имена. Као политичар умерено либералних схватања истакао се иступањима у заједничком Угарском сабору, где је био близак идејама Светозара Милетића. За време боравка у Загребу, као драмски писац био је постављен за управитеља Земаљског казалишта, где је успешно сарађивао са позоришним реформатором, писцем и глумцем Јосипом Фројден-

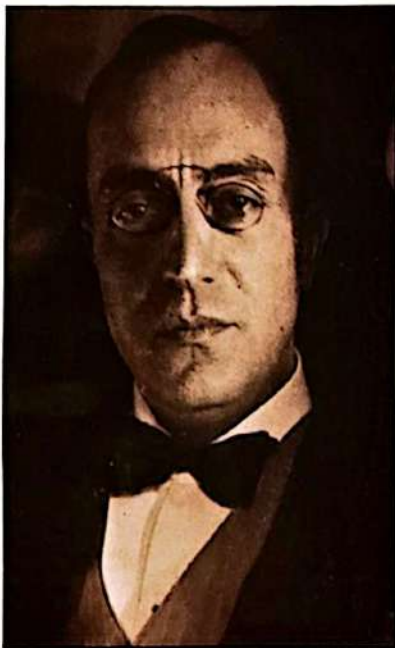

рајхом. О тој сарадњи оставио је драгоцене сведочанства у својој *Автобиографији* коју је издала Матица српска у Новом Саду. Књижевно стваралаштво започео је лирским песништвом романтичне инспирације, а више успеха је показао у драмама са национално-историјском тематиком какве су *Херцег-Владислав*, *Немања*, *Милош Обилић* и *Звонимир*. Оне су му донеле популарност какву је код Срба имао још једино Стерија Поповић. Суботић је посебну пажњу обраћао на чистоту сценског говора. Говорећи о језику којим се говорило на бини у Загребу и Новом Саду, он у *Автобиографији* каже: „Не може се потпуно уживати ни тамо ни овде, али се даје гледати и оно што дају на загребачкој позорници и оно што се представља од Новосадског народног друштва”. Прешао је 1868. у Нови Сад, где се бавио адвокатуром. Ту је био биран за председника Матице српске и прочелника Друштва за Српско народно позориште. Својим деловањем је успешно повезивао српске и хрватске културне и политичке центре као што су Нови Сад, Загреб, Осиек и Београд, где је такође боравио неко време. Умро је 16. јануара 1886. године.

Др ЈОВАН СТЕРЕО, СУДИЈА СТОЛА СЕДМОРНИЦЕ, УБИШЕН 1940/41.

Др СТЕВАН СИМЕОНОВИЋ ЧОКИЋ, АДВОКАТ У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА, ЖИВ БАЧЕН У ПЕЊИНУ ЈАДОВНО

Значајан датум у историји културе и науке у Хрватској представља 4. март 1866. године, када је у Загребу основана Југославенска академија знаности и умјетности, под покровитељством бискупа Ј.Ј. Штросмајера.

Међу првим члановима у Академију је 12. марта 1866. изабран др Јован Суботић, српски политичар и књижевник чија су драмска дела већ раније постала део позоришног репертоара у Загребу. Исте 1866. године, 4. децембра, именован је за редовног члана ЈАЗУ и филолог Ђура Даничић (1825–1882), који је постао први генерални секретар те Академије. Његов рад на уређивању *Рјечника хрватског или српског језика*, чији је први том објављен 1880. године има трајне вредности. У његовој редакцији је урађено првих пет свезака. Тај рад наставили су филолози Србин Перо Будмани и Хрват Томислав Маретић. Тај велики научни подухват је после сто година рада завршен у наше време. За редовног члана изабран је 1904. године и математичар др Владимир Варићак, а 1908. године историчар др Гавро Манојловић, који је у периоду 1924–1933. био и председник те академије. Било је то највише признање које је један српски научник достигао у Хрватској.

Када је 1919. године формиран уметнички разред, за почасног члана је изабран сликар Павле-Паја Јовановић. После Другог светског рата било је више српских научника и уметника из Хрватске бираних у ЈАЗУ, као на пример Лука Марић геолог и минеролог, економист Душан Чалић, песник Владимир Поповић, вајар Војин Бакић и музички уметник Светислав Станчић. ЈАЗУ је организовала три научна скупа посвећена српским великанима Ђури Даничићу, Вуку Стефановићу Караџићу и Николи Тесли²⁸, који је такође био члан ЈАЗУ. И после Другог светског рата, у условима нове Југославије, у ЈАЗУ је настављено бирање значајних стваралаца из Србије, тако су, на пример, чланови ове високе научне установе постали и Оскар Давичо, Миодраг Б. Протић, Марко Ристић и Милан Богдановић.

Овим набрајањем знаменитих српских јавних и политичких радника у Загребу није исцрпљена њихова листа. То се пре свега односи на чланове Хрватско-српске коалиције чије деловање заслужује свестранија истраживања. Посебно треба проучити дружење те коалиције за време Првог светског рата и њену борбу да се, упркос притисцима и оптужбама војних власти о веленздаји, одржи на политичкој сцени Хрватске. Важна је и судбина тзв. самосталаца у периоду између два светска рата и њихово политичко опредељење за хрватску опозицију коју је предводио др Влатко Мачек.

- 1 Đuro Szabo: *Stari Zagreb*, 93.
- 2 В.Б. Крстић: *Максимилијан Прица*, Зборник о Србима у Хрватској, 4, Београд 1999, 51–55.
- 3 В.Б. Крстић, н.д. 53.
- 4 Н.д. 54.
- 5 Н.д. 43.
- 6 В.Б. Крстић, н.д. 49.
- 7 Dr O. Aranicki: *Ognjeslav Utješenović Ostrožinski*, Zagreb 1933, 15.
- 8 Н.д. 16.
- 9 Н.д. 27.
- 10 Н.д. 31–32.
- 11 Н.д. 32.
- 12 Н.д. 35.
- 13 Огњеслав Утјешеновић–Остјожишки. *Златина књижа породице Утјешеновића*, приредили: Огњеслав Аранички и Василије Крстић, Зборник о Србима у Хрватској, 3, Београд 1995.
- 14 Н.д. 266.
- 15 Н.д. 58.
- 16 Н.д. 60. (Исто)
- 17 Петар В. Крстић: *Српско привредно друштво „Привредник“ (1897–1918)*, Београд 2002, 20.
- 18 Петар В. Крстић, н.д. 44.
- 19 А. Гавриловић: *Знаменити Срби XIX века*, Год. III, Загреб 1904, 35–37.
- 20 Василије Крстић: *О Загребачкој прослави педесетогодишњице књижевног рада Јована Јовановића Змаја*, Балканика XIII–XIV, Београд 1982–1983, 208.
- 21 Станоје Станојевић: *Зашто је Змај 1898. прешао у Загреб*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, књ. VI/1933, св. 3, 405.
- 22 А. Гавриловић, н.д. стр. 43–45.
- 23 Др Душан Максимовић, Др Душан Поповић, Некролог, Југословенска адвокатура 5, Београд 1958, 65–66.
- 24 Др Василије Крстић: *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд 1999. и Јован С. Радојчић, *Срби, Српска Крајина, Славонија, Далмација, Хрватска*, Београд 1994., 359.
- 25 Ст. Станојевић: *Народна енциклопедија СХС*, III, Београд 1928, 568.
- 26 Ст. Станојевић: *Народна енциклопедија СХС*, II, књига, 449.
- 27 Др Петар Микић: *Енциклопедија Новог Сада*, бр. 21, Нови Сад 2003.
- 28 Александра-Сања Лазаревић: *Срби у Хрватској у свјетлу музеографије*, Загреб 1996, 70.